

Vlaamse overheid

OBPWO 06.03

De opbrengstvoet van investerings in het hoger onderwijs

Onderwijskundig onderzoek in opdracht
van de Vlaamse minister van Onderwijs

Vlaams Ministerie
van Onderwijs en Vorming

De opbrengstvoet van investeringen in het hoger onderwijs

SAMENVATTING VAN DE ONDERZOEKSRISULTATEN EN DE AANBEVELINGEN

De brochure
'De opbrengstvoet van investeringen in het hoger onderwijs'
is gebaseerd op de resultaten van een onderzoeksproject
dat werd uitgevoerd in opdracht
van de Vlaamse minister van Onderwijs (OBPWO 06.03).

Het onderzoek gebeurde onder leiding van Prof. Dr. Idès Nicaise (HIVA).

De onderzoekers waren Steven Groenez (HIVA) en Vicky Heylen (HIVA).

INHOUD

Voorwoord	7
1. Inleiding en begripsafbakening: kosten, baten en rendementen	9
2. Algemene conclusies	15
3. Private monetaire opbrengsten	19
3.1. Berekeningsmethode	22
3.2. Resultaten	23
4. Private niet-monetaire opbrengsten	29
4.1. Participatie aan levenslang leren	33
4.2. Fysieke gezondheid	37
4.3. Mentale gezondheid	39
4.4. Maatschappelijke participatie	40
4.5. Tevredenheid	43
4.5.1. Jobtevredenheid	43
4.5.2. Algemene tevredenheid	45
4.5.3. Kwaliteit van de partnerrelatie	46
5. Overheidsingrepen en privaat monetair rendement 49	
5.1. Theoretisch model	53
5.1.1. Basismodel	53
5.1.2. Modeluitbreidingen	54
5.1.3. Overheidsingrepen	57
5.2. Resultaten	60
5.2.1. Het private rendement	60
5.2.2. De impact van overheidsbeleid	60
5.2.3. De evolutie van het private rendement van hoger onderwijs	67
6. Beleidsuitdagingen en -aanbevelingen	73
6.1. Beleidsuitdaging: de race tussen technologie en onderwijs en het belang van een hoge participatie	76
6.2. Beleidsuitdaging: blijvende sociale ongelijkheden	76
6.2.1. Blijvende ongelijkheid, verklaring 1: gebrek aan liquide middelen	77
6.2.2. Blijvende ongelijkheid, verklaring 2: onderinvesteringen	

tijdens de jeugd	79
6.2.3. Blijvende ongelijkheid, verklaring 3: belang van interindividuele verschillen in risicoaversie	80
6.3. Studiefinanciering: evenwicht tussen publieke en private uitgaven	81
COLOFON	86

Voorwoord

Onderwijsinvesteringen vormen in alle ontwikkelde landen een substantieel deel van de publieke uitgaven. In Vlaanderen maakt de overdracht van publieke middelen, iets meer dan vijf procent uit van het totale Vlaamse inkomen. Van alle onderwijsniveaus liggen de investeringen per student het hoogste in het hoger onderwijs. Ook al is men (intuïtief) overtuigd van de rendabiliteit van deze investeringen in de kennissamenleving, dan nog rijzen vragen. Wat is de hoogte van dit rendement? Welke elementen zijn bepalend voor de grootte van het rendement? Zijn er rendementsverschillen tussen de verschillende studiedomeinen, sociale groepen, enzovoort? De Vlaamse Minister van Onderwijs gaf aan het Hoger Instituut van de Arbeid (K.U.Leuven) de opdracht om drie types van rendement in kaart te brengen:

- het private rendement voor het lerende individu: zowel in financiële termen (bv. hoger loon, lagere kans op werkloosheid) als andere (bv. betere gezondheid, meer maatschappelijke betrokkenheid);
- het fiscale rendement voor de overheid: worden de overheidsuitgaven voor onderwijs op lange termijn terugverdiend?
- het sociale rendement of het rendement voor de maatschappij als geheel.

Dit onderzoek moet een antwoord geven op een aantal fundamentele vragen:

- Is de private opbrengstvoet voldoende hoog om jongeren aan te moedigen om maximaal te investeren in hoger onderwijs?
- In welke mate wegen de fiscale en parafiscale terugverdien-effecten voor de overheid op tegen de publieke investeringen in hoger onderwijs?
- Zijn de baten voor de samenleving even groot of groter dan de individuele baten?

Het antwoord op deze vragen is belangrijk om te oordelen of de grote investeringen van de gemeenschap in het hoger onderwijs verantwoord zijn. Daarnaast wordt met deze antwoorden ook inzicht

verkregen in de balans tussen private en publieke investeringen, en de vraag beantwoord in welke mate een financiële bijdrage van het individu gerechtvaardigd is.

Binnen het bestek van dit onderzoek was het onmogelijk nieuwe empirische analyses uit te voeren voor de drie types van rendementen. Daarom werkten de onderzoekers vanuit beschikbare gegevens, zoals een recente vergelijkende analyse over de fiscale en sociale opbrengstvoeten in 14 Europese landen. Dit liet toe om de empirische analyses toe te spitsen op het rendement voor het individu en de invloed van het overheidsingrijpen op dit rendement.

De volledige studie kunt u downloaden op: <http://www.hiva.be/nl/publicaties/>

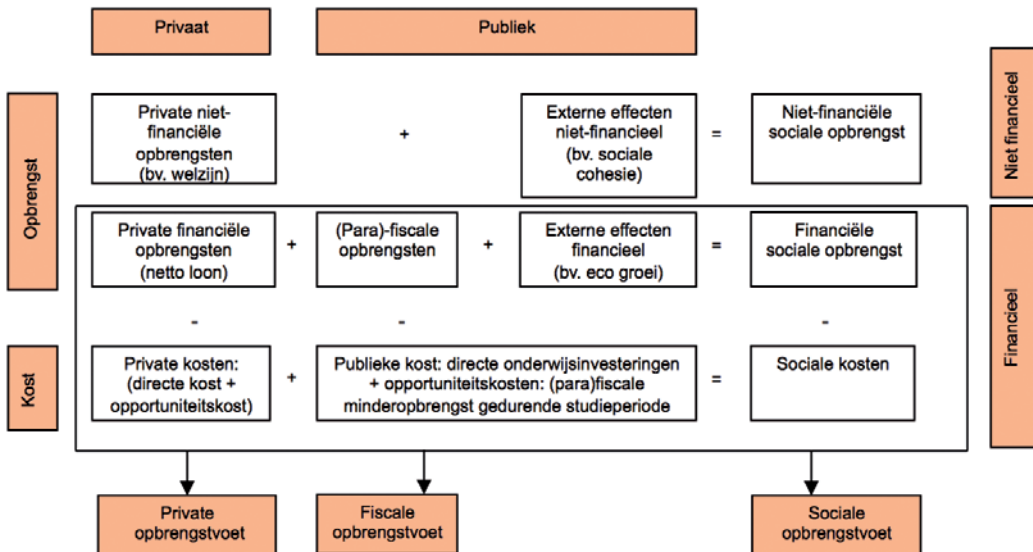
Functiebenamingen krijgen soms impliciet een sekse toegeschreven. In deze publicatie zijn de benamingen en de formuleringen in hij-vorm slechts een pragmatische keuze. Met 'leraar', 'directeur', 'leerling' enz. worden altijd zowel mannen als vrouwen bedoeld.

1. Inleiding en begripsafbakening: kosten, baten en rendementen

1. Inleiding en begripsafbakening: kosten, baten en rendementen

De vraag naar het rendement van onderwijsinvesteringen kent een verschillend antwoord naargelang de betrokken partij. Figuur 1 geeft schematisch de verschillende componenten die een rol spelen in het bepalen van het rendement van de onderwijsinvesteringen. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen het private, fiscale en sociale rendement van het hoger onderwijs.

Figuur 1: De private, fiscale en sociale opbrengstvoet van onderwijsinvesteringen

Het private rendement verwijst naar de kosten-baten balans voor het individu dat bijkomende scholing volgt. Deze baten kunnen financieel zijn, zoals een hogere verloning of een lagere kans op werkloosheid. Daarnaast kan het individu ook andere voordelen ervaren, zoals een langere levensduur, een betere gezondheid of een groter sociaal netwerk. Deze baten omschrijft men als private, niet-financiële baten. De kosten bestaan enerzijds uit de directe studiekosten en anderzijds uit het gedeerde loon (opportuniteitskost). Bij de directe private studiekosten rekent men

doorgaans het inschrijvingsgeld van de universiteit of hogeschool, de aankoop van studiemateriaal en de mogelijke verblijfs- of vervoerskosten. De opportuiniteitskost voor individuen bestaat uit het loon dat men zou kunnen verdienen wanneer men zou werken in plaats van studeren.

Het fiscale rendement verwijst naar de kosten-baten balans voor de overheid. Ook de maatschappij investeert in onderwijs, deze investeringen worden samenbracht onder de noemer 'publieke kosten'. Zo is er niet alleen de subsidiëring van universiteiten en hogescholen maar zijn er ook transfers naar studenten en hun familie onder de vorm van studietoelagen, kindergeld en belastingvoordelen.

Ook hier worden ook opportuiniteitskosten in rekening gebracht. Hieronder verstaat men doorgaans de gedeerde (para)fiscale opbrengsten tijdens de studieperiode (indien de student zou werken zou hij belastingen en sociale bijdragen betalen).

Tegenover het feit dat de student niet de enige is die de kosten draagt, staat dan dat hij ook niet de enige is die de opbrengsten verwerft. Zo is het duidelijk dat een deel van de private financiële opbrengsten terugvloeit naar de overheid onder de vorm van belastingen en sociale bijdragen. Samen met de minderuitgaven aan uitkeringen (bv. omwille van lagere werkloosheidskansen) vormen de belastingen en sociale bijdragen die gedurende de volledige arbeidsloopbaan betaald worden de baten vanuit het oogpunt van de overheid.

Onderwijs levert niet enkel baten op voor het lerende individu en de overheid maar ook voor de rest van de maatschappij. Dit noemen we externe effecten. Het sociale of maatschappelijke rendement van onderwijs bestaat dan, eenvoudig uitgedrukt, uit de som van het private en het fiscale rendement, verhoogd met de externe effecten (zowel financieel als niet-financieel). Bij de financiële externe effecten denken we in eerste instantie aan een verhoogde economische groei. Dit omwille van verschillende redenen. Vooreerst zijn er aanduidingen dat onderwijs niet enkel de productiviteit van het lerende individu, maar ook de productiviteit van anderen verhoogt. Daarnaast kan onderwijs sterk bijdragen tot innovatie en worden kennis en innovaties makkelijker verspreid. Bij de niet-financiële externe effecten wordt gedacht aan de effecten van onderwijs op de sociale cohesie, de volksgezondheid en het democratisch functioneren van de maatschappij.

Eris voldoende bewijs voor de financiële en niet-financiële voordelen van onderwijs voor het individu. Een van de doelstellingen van dit onderzoek is dan ook deze evidentie in kaart te brengen. Het berekenen van de verschillende rendementen van onderwijs levert interessante informatie op voor de investerende partijen. Zo geeft de hoogte van het private rendement informatie over de vraag of individuen het optimale scholingsniveau kiezen. Daarnaast geeft een vergelijking tussen het private en het sociale rendement inzicht in hoe dat optimale onderwijsniveau gefinancierd moet worden en in welke mate een eigen bijdrage gerechtvaardigd is.

De balans tussen publieke en private financiering is dan ook een belangrijke onderzoeksvraag. Vanuit een puur individueel perspectief, en gegeven die positieve opbrengsten voor het individu, zijn er echter weinig redenen voor de belastingsbetaler om de individuele onderwijsinvesteringen te co-financieren.

Dit kan veranderen wanneer de baten voor de samenleving groter zijn dan de som van de individuele baten. Zijn er m.a.w. belangrijke sociale terugverdieneffecten bovenop de private, dan kunnen onderwijssubsidies de individuele 'incentives' op één lijn brengen met het optimale sociale niveau van investeringen. Wanneer de overheid immers niet zou investeren, zullen individuen onderinvesteren in onderwijs aangezien ze bij hun investeringsbeslissing enkel rekening houden met de private voordelen. Een andere reden voor mogelijke onderinvesteringen is het bestaan van progressieve belastingen die het rendement van hoger onderwijs deels verlagen.

Aanduidingen dat het private rendement aanmerkelijk hoger is dan andere investeringen van een gelijkaardig risico kunnen erop wijzen dat de individuen die niet deelnemen beperkingen ondervinden die hen verhinderen om onderwijsinvesteringen te doen. In zo'n situatie kan een selectieve overheidsinterventie zowel vanuit individueel als sociaal oogpunt efficiënt zijn. Zo is het garanderen van de (financiële) toegankelijkheid van hoger onderwijs reeds lang een belangrijke reden voor (al dan niet selectieve) overheidssubsidiëring.

Na deze inleiding geeft sectie 2 de belangrijkste bevindingen van dit onderzoek. Deze worden in de daarop volgende secties uitgebreider toegelicht. In sectie 3 wordt de private opbrengst van (hoger) onderwijs toegelicht. De private niet-monetaire opbrengsten worden in sectie 4 besproken. In sectie 5 worden naast de private opbrengsten ook de private kosten ingebracht om zo het private rendement ('return on investment') van hoger

onderwijs te berekenen. In deze sectie wordt ook de invloed van het overheidsingrijpen op dit rendement besproken. We besluiten met een aantal belangrijke beleidsuitdagingen en een aantal denksporen voor een andere studiefinanciering.

2. Algemene conclusies

2. Algemene conclusies

Investerings in het hoger onderwijs kennen een hoog rendement voor het lerende individu, de overheid én de maatschappij als geheel.

De onderzoekers ramen het *private rendement* van een jaar hoger onderwijs op 8,9 %. Merk op dat dit positieve rendement van hoger onderwijs enkel rekening houdt met de monetaire voordelen. Het werkelijke rendement van (hoger) onderwijs wordt hierbij onderschat aangezien tal van niet-monetaire voordelen niet in dit cijfer opgenomen zijn.

De vaststelling dat het private monetaire rendement hoger is dan de opbrengstvoet van tal van andere investeringen (bv. aandelen, spaarboekje) duidt er anderzijds wel op dat er gemiddeld gesproken voldoende financiële prikkels zijn om in (hoger) onderwijs te investeren.

Voor België en Vlaanderen is ook de kosten-baten balans voor de overheid (*het fiscale rendement*) positief: voor elke 100 euro die de overheid investeert, ontvangt ze later 103,90 euro terug. De overheidsuitgaven voor onderwijs worden op lange termijn dus volledig terugverdiend door verhoogde belastingsopbrengsten (zowel inkomsten- als consumptiebelasting), verhoogde sociale zekerheidsbijdragen (zowel werknemers- als werkgeversbijdragen) en verlaagde sociale zekerheidsuitgaven.

Wat het effect van het overheidsingrijpen betreft, maakt de studie duidelijk dat het huidige niveau van publieke financiering van instellingen en private huishoudens meer dan volstaat om mogelijke onderinvesteringen in hoger onderwijs te ondervangen. Met andere woorden, het huidige financieringsniveau is van die orde dat het private rendement erdoor verhoogd wordt.

Het feit dat de overheid zowel een positief fiscaal rendement boekt als het rendement van HO-participanten subsidieert, impliceert dat het de niet-participanten zijn die de rekening betalen.

Ondanks het hoge rendement van hoger onderwijs geeft onderzoek herhaaldelijk aan dat de sociaal-economische verschillen in de participatie aan het hoger onderwijs niet zijn afgenomen (Tan 1998, Groenez 2008 en Verbergt 2009). Het huidige beleid slaagt er dus onvoldoende in om individuen uit zwakkere sociaal-

economische gezinnen tot participatie te bewegen. Dit is echter slechts deels te wijten aan onvoldoende financiële ondersteuning (zie sectie 6).

Verschillende studies stellen vast dat *het sociale rendement* ongeveer gelijk is aan het private rendement (Krueger & Lindahl 2001). Ook voor België komen zowel de la Fuente (2003) als de la Croix & Vandenberghe (2004) tot de conclusie dat de rentabiliteit van onderwijs voor de samenleving als geheel van eenzelfde grootte-orde is als het privaat rendement. Wat betekent dit?

Vooreerst mogen we hieruit niet afleiden dat er geen externe effecten van hoger onderwijs zijn, maar wel dat de huidige overheidssubsidies voldoende (méér dan voldoende) zijn om individuen, bij hun participatiebeslissingen, te stimuleren rekening te houden met deze effecten. Anderzijds onderstreept deze vaststelling nogmaals dat de huidige balans tussen private en publieke financiering van hoger onderwijs een belangrijke omgekeerde inkomenstransfer (van niet-participanten naar participanten) verbergt.

In sectie 6 besluiten we daarom met een aantal belangrijke beleidsuitdagingen en aanbevelingen voor het herdenken van de studiefinanciering.

3. Private monetaire opbrengsten

3. Private monetaire opbrengsten

Investerings in onderwijs renderen voor het individu in termen van een hoger inkomen en een lager werkloosheidsrisico. Beide mechanismen verhogen het inkomen gedurende de arbeidsloopbaan. Een jaar onderwijs in Vlaanderen doet het bruto-uurloon gemiddeld stijgen met 7,8 % bij mannen en 10,6 % bij vrouwen. Hiermee situeert Vlaanderen zich bij mannen rond het Europese gemiddelde en voor vrouwen opmerkelijk hoger dan het Europese gemiddelde.

Deze gemiddelde opbrengst houdt echter geen rekening met verschillen tussen de onderwijsniveaus. In werkelijkheid is er sprake van stijgende meeropbrengsten: naarmate men hoger op de diplomaladder klimt, stijgen ook de opbrengsten per jaar onderwijs.

Ook investeringen in naschoolse opleidingen hebben een positief effect op het loon, al wordt dit effect over de duur van de arbeidsloopbaan geleidelijk minder. Diploma's van het hoger onderwijs leiden dus niet alleen tot een initieel arbeidsmarktvoordeel onder de vorm van een hoger startloon. Doorheen de arbeidsloopbaan stijgt het onderwijsvoordeel nog verder. Het gevolg: een groter wordende loonkloof tussen hoger en lageropgeleiden naarmate de arbeidsloopbaan vordert. Werknemers met hogere diploma's nemen vaker deel aan bijkomende opleidingen en dat verklaart mee waarom hun loonprofielen sneller stijgen.

De arbeidsmarkt compenseert mensen met een hogere sociaal-economische achtergrond die ondermaats presteerden in het onderwijs, en sanctioneert wie door uitstekende studies aan zijn lagere sociaaleconomische achtergrond probeert te ontsnappen (zie ook Vella en Gregory 1996). Dit mechanisme kan een rationele verklaring geven voor de onderinvestering in menselijk kapitaal bij individuen van lage sociale afkomst.

In de *human capital*-theorie wordt onderwijs gezien als een vorm van menselijk kapitaal, als een investering met een toekomstig rendement, voor individu én gemeenschap. Menselijk kapitaal is een krachtig analytisch concept. Zo legt dit begrip de nadruk op een vorm van kapitaal die belichaamd is in mensen ('human embodied knowledge') en dus niet verhandelbaar is. Tegelijk benadrukt het concept dat investeringen in menselijk kapitaal

veel kosten, maar ook een stroom van baten genereren. Zo zullen beter geschoolde personen een hogere productiviteit hebben. Dat geeft op zijn beurt gemakkelijker toegang tot de arbeidsmarkt en een hogere verloning.

3.1. Berekeningsmethode

Bij de schatting van de private monetaire opbrengsten werd de panelstudie van de private Belgische huishoudens (PSBH) gebruikt: een steekproef van huishoudens waarin alle leden van zestien jaar en ouder worden bevraagd.

Bij de berekening van de opbrengsten maken we gebruik van een verdienfunctie (de Mincervergelijking). In deze functie wordt het loon uitgedrukt als functie van het behaalde onderwijsniveau en de arbeidsmarktveraring. De arbeidsmarktveraring zit in deze verdienfunctie om de invloed van naschoolse opleidingen te vatten en de evolutie van de lonen over de arbeidsloopbaan weer te geven.

Bruto-loon = $f(\text{scholing}, \text{arbeidsmarktveraring})$

$W_i = f(S_i, \text{Exp}_i)$

$\ln W_i = \alpha + \beta_s S_i + \beta_1 \text{exp}_i + \beta_2 \text{exp}_i^2 + \epsilon_i$

In deze verdienfunctie geeft W het bruto-uurloon voor een individu i met S jaren scholing en exp jaren arbeidservaring. De Mincervergelijking geeft een concrete invulling aan de functie f zodat de scholingscoëfficiënt β_s de relatieve stijging in het loon geeft wanneer men een bijkomend jaar onderwijs volgt.

Het onderzoek vult de resultaten van de standaard Mincervergelijking aan met een aantal controlevariabelen:

- persoonskenmerken, zoals al dan niet samenwonend, aantal volwassenen en kinderen in het gezin en een gecombineerde variabele met nationaliteit bij geboorte en moedertaal;
- jobkenmerken, zoals aantal jaren ervaring in de job, type arbeidscontract, sector en grootte van het bedrijf.

3.2. Resultaten

We startten met de basisspecificatie en vergeleken de opbrengst van een jaar onderwijs met een aantal andere Europese landen. De standaard Mincervergelijking geeft als resultaat dat het bruto-uurloon per jaar genoten onderwijs bij de mannen gemiddeld met 7,8 % stijgt, en bij de vrouwen met 10,6 %. In de groep Europese landen situeert de Vlaamse opbrengstvoet zich rond het gemiddelde en is vergelijkbaar met de resultaten in Duitsland en Frankrijk. Voor vrouwen ligt de opbrengstvoet opmerkelijk hoger dan het gemiddelde – hij is alleen hoger in het Verenigd Koninkrijk en Ierland.

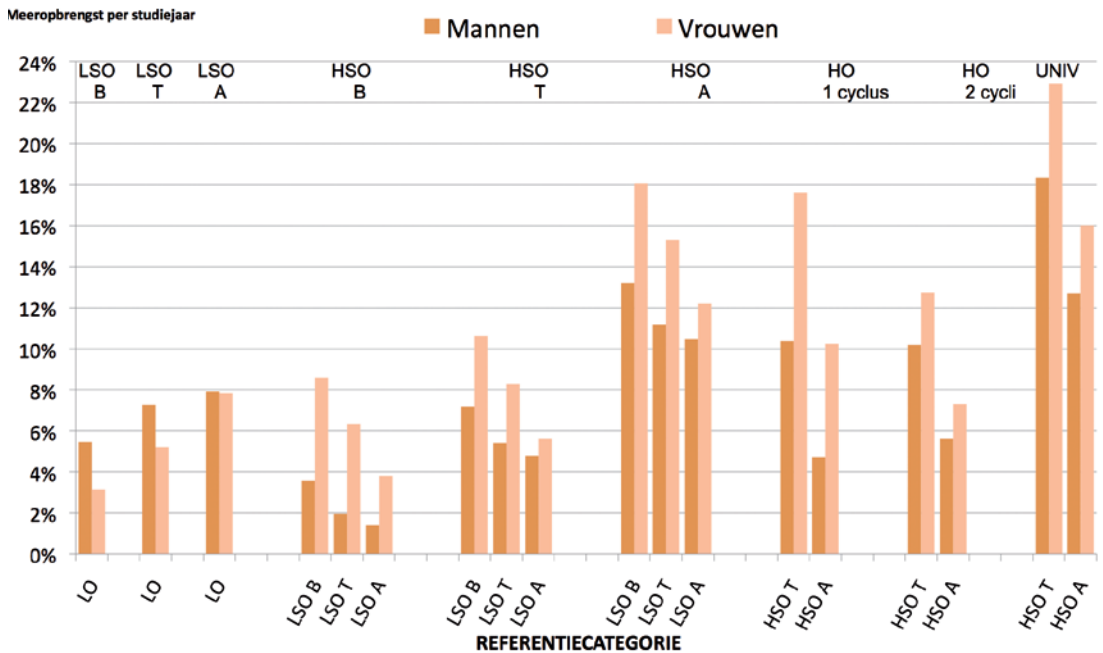
In een volgende stap werd de opbrengst van alle onderwijsdiploma's geschat. Daarbij maken we niet enkel een onderscheid tussen de verschillende onderwijsniveaus (lager, secundair en hoger) maar ook tussen de verschillende onderwijsvormen in het secundair en hoger onderwijs.

De resultaten geven aan dat de gemiddelde opbrengst van een jaar onderwijs een vertekend beeld geeft. In werkelijkheid is er sprake van stijgende meeropbrengsten: naarmate men hoger op de diplomaladder klimt, stijgen ook de opbrengsten per jaar onderwijs.

Willen we de meeropbrengst van een diploma HO kennen, dan is het belangrijk de referentiegroep te bepalen. Hoewel een diploma van het hogeschoolonderwijs van 2 cycli meer opbrengt dan een diploma van het hogeschoolonderwijs van 1 cyclus, is de meeropbrengst uitgedrukt per jaar niet hoger. Uitgedrukt per jaar brengt een universitair diploma meer op dan de diploma's van het hogeschoolonderwijs.

In figuur 2 geven we de meeropbrengst van een diploma t.o.v. van verschillende referentiediploma's (op de horizontale as). Deze meeropbrengst wordt uitgedrukt per onderwijsjaar (in de veronderstelling dat de diploma's worden gehaald zonder vertraging). Niet alle paarsgewijze vergelijkingen worden opgenomen, het is immers zinvol rekening te houden met de hiërarchische posities van de verschillende onderwijsniveaus.

Figuur 2: De meeropbrengst van diploma's (Vlaanderen, 1995)

Een diploma lager secundair onderwijs leidt bij mannen tot een grotere stijging van het bruto-uurloon dan bij vrouwen. Voor diploma's hoger secundair en hoger onderwijs is de meeropbrengst bij vrouwen groter. Een aso-diploma brengt meer op dan een tso-diploma en een bso-diploma scoort nog lager – met verschillen tussen mannen en vrouwen.

Een diploma hoger onderwijs van twee cycli brengt meer op dan dat van één cyclus, maar de meeropbrengst per jaar ligt niet hoger – bij vrouwen is die zelfs aanmerkelijk lager. De meeropbrengst van een diploma universitair onderwijs is bij mannen dubbel zo hoog als die van een diploma hoger onderwijs van één cyclus – bij vrouwen is het verschil kleiner. Een universitair diploma geeft bij mannen én vrouwen een meeropbrengst die twee keer hoger ligt.

In de PSBH wordt zowel informatie verstrekt over het hoogst behaald diploma, het totaal aantal jaren scholing en de leeftijd waarop het hoogste diploma werd bereikt. Dit laat toe om het aantal jaren scholing op te splitsen in drie componenten:

- het minimum aantal jaren scholing nodig om hoogst behaalde diploma te bereiken ('vereiste' jaren);

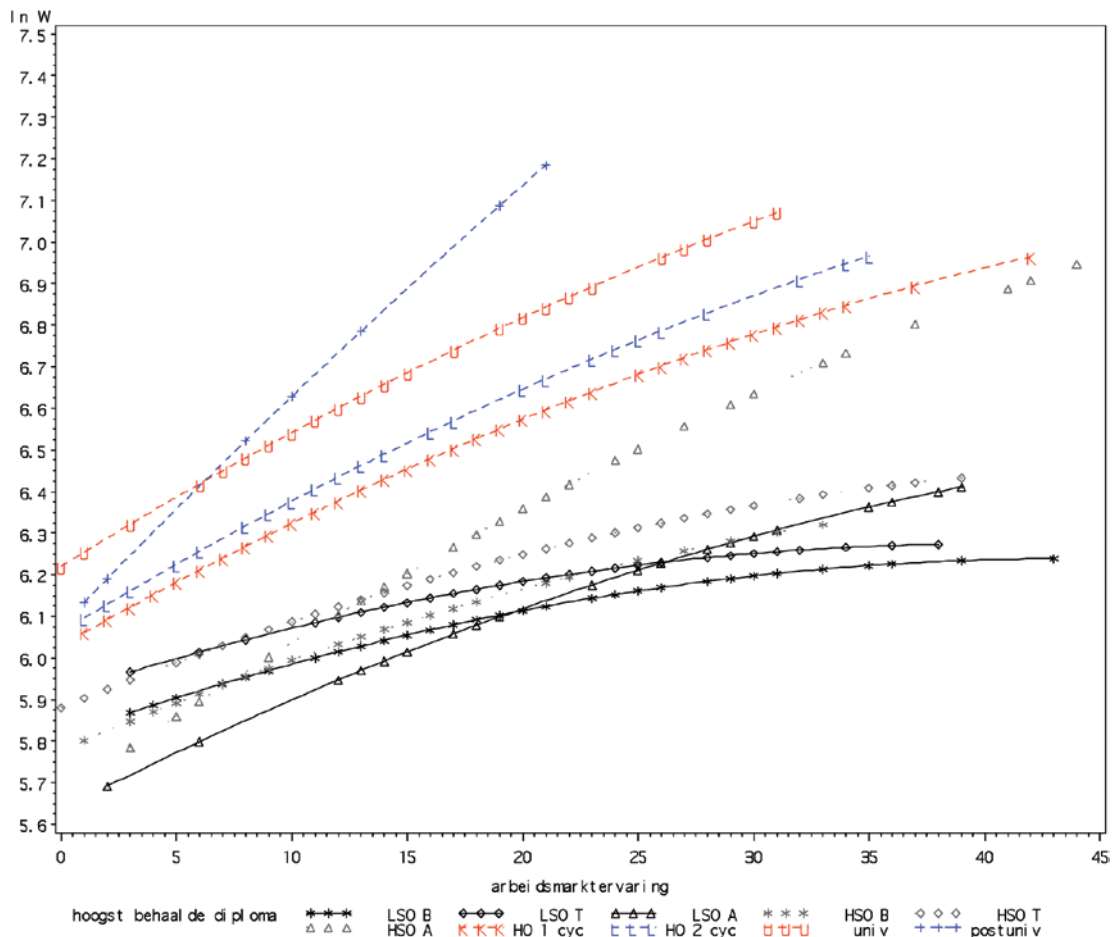
- de extra jaren scholing om het diploma effectief te bereiken ('vertraagde' jaren);
- de extra jaren scholing na het behalen van het hoogste diploma ('surplus' jaren).

Kijken we naar de invloed van de 'vertraagde' en 'surplus' jaren voor de diploma's hoger onderwijs dan zien we enkel effecten voor de diploma's universitair onderwijs. Bij de andere diploma's leidt vertraging niet tot lagere lonen.

Zowel bij mannen als bij vrouwen daalt de opbrengst van een diploma universitair onderwijs wanneer dit diploma met vertraging is behaald. Stellen mannen – na het behalen van een diploma universitair onderwijs – hun intrede op de arbeidsmarkt uit door het volgen van extra jaren onderwijs, dan wordt dit op de arbeidsmarkt gesanctioneerd.

In de Mincer vergelijking worden naast de scholingsvariabelen ook een lineaire en een kwadratische arbeidsmarktervaringsterm opgenomen. Deze termen worden opgenomen als proxy voor de invloed van naschoolse opleidingen en weerspiegelen de evolutie van de loonprofielen over de loopbaan. Figuur 3 geeft deze loonprofielen voor de verschillende onderwijsdiploma's.

Figuur 3: De geschatte evolutie van het loon over de arbeidsloopbaan voor de verschillende onderwijsdiploma's

Investerings in naschoolse opleidingen hebben een positieve invloed op het loon, al neemt deze invloed over de arbeidsloopbaan wel in sterkte af. Bij hogere diploma's stijgen de loonprofielen sneller, wat verklaard kan worden doordat hoger opgeleiden ook vaker deelnemen aan naschoolse opleidingen. Een jaar arbeidsmarktervaring levert dus meer op voor de hogere diploma's. Merk op dat, bij de diploma's van het secundair onderwijs de curves voor de gediplomeerden van het ASO opmerkelijk steiler zijn. Een jaar arbeidsmarktervaring brengt voor hen evenveel op als voor personen met HO-diploma's. Hoewel een jaar arbeidsmarktervaring meer lijkt op te brengen voor de diploma's universitair en postuniversitair onderwijs dan voor de diploma's van het hogeschoolonderwijs, worden deze verschillen statistisch verworpen.

Diploma's van het hoger onderwijs leiden dus niet alleen tot een initieel arbeidsmarktvoordeel onder de vorm van een hoger startloon. Doorheen de arbeidsloopbaan stijgt het onderwijsvoordeel nog verder.

Tot slot werden ook mogelijke verschillen in de opbrengsten van (hoger) onderwijs tussen verschillende personen met hetzelfde diploma werden bekeken. Niet alleen geobserveerde kenmerken (geslacht, burgerlijke staat, nationaliteit enz.) kunnen leiden tot verschillen, mogelijks belangrijker is de rol van de niet-geobserveerde kenmerken. Mogelijke kandidaten voor deze niet-geobserveerde kenmerken zijn bv. individuele voorkeuren, arbeidsmotivaties, inspanningen, talenten, ...

Dan stelt zich de vraag of hooggeschoolde individuen meer verdienen omdat ze hooggeschoold zijn of omdat ze beschikken over een set van niet-geobserveerde kenmerken, die hen, ook zonder dat hogere scholingsniveau, zouden toelaten meer te verdienen dan lagergeschoolden.

De resultaten geven aan dat deze niet geobserveerde individuele kenmerken inderdaad leiden tot verschillen in de individuele opbrengst van onderwijs. Bij deze analyses werd ervoor geopteerd om de gezamenlijke invloed van de niet-geobserveerde kenmerken en de sociale afkomst na te gaan. Meer bepaald geven de analyses aan dat a) individuen die dreigen in te boeten aan sociaaleconomische status door ondermaats te presteren in het onderwijs op de arbeidsmarkt gecompenseerd worden en b) individuen die aan hun sociaaleconomische achtergrond proberen te ontsnappen door te excelleren in het onderwijs op de arbeidsmarkt gesanctioneerd worden.

Een van de mogelijke verklaringen voor dit fenomeen is het bestaan van andere dan onderwijskanalen (bv. sociale netwerken) die kinderen van welgestelde gezinnen helpen om goedbetaalde jobs te verwerven en er tegelijkertijd in slagen de toegang tot deze jobs te beperken voor individuen uit achtergestelde gezinnen. Ook Vella en Gregory (1996) komen tot deze vaststelling en geven aan dat dit mechanisme een rationele verklaring kan geven voor de onderinvestering in menselijk kapitaal bij individuen van lage sociale afkomst.

4. Private niet-monetaire opbrengsten

4. Private niet-monetaire opbrengsten

De voordelen van onderwijs voor het individu zijn niet beperkt tot monetaire opbrengsten. Verschillen in onderwijsuitkomsten vertonen ook een (grote) samenhang met tal van uitkomsten op andere levensdomeinen. De voorspellende kracht van onderwijs wordt vaak geduid als onderdeel van de nieuwe sociale kwestie (Rosanvallon 1995).

'Het ziet ernaar uit dat de kloof tussen hoger en lager geschoolden in onze samenleving [...] misschien wel de voornaamste vorm van segmentatie wordt,' en die kloof is 'belangrijker dan om het even welke andere traditionele maatschappelijke breuklijn' (Cantillon et al., 1998: 785).

Analyses op de PSBH-databank onderbouwen deze stelling en geven aan dat gediplomeerden van het hoger onderwijs, na controle voor leeftijd en etniciteit

- meer (kansen krijgen om) deel (te) nemen aan beroepsopleidingen en ook vaker participeren aan niet-beroepsgerichte opleidingen;
- een betere gezondheid en een gezondere levensstijl hebben en daarom ook minder vaak gebruik maken van gezondheidszorgen;
- naast een lagere kans om te beginnen met roken ook een hogere kans hebben om te stoppen;
- een hogere cultuurparticipatie hebben en ook vaker deelnemen aan het verenigingsleven.

Hoewel onderwijs, en vooral een diploma hoger onderwijs, hoge monetaire en niet-monetaire voordelen oplevert, zien we ook dat hooggeschoolde dertigers het moeilijk hebben om alle functies (kostwinner, partner, ouder, vriend en zelfontplooiër) te combineren. Zo stellen we vast dat de kwaliteit van de partnerrelatie en ook de frequentie van contacten met familie, burens en vrienden er bij hen op inboeten. Hoger onderwijs biedt dus tal van kansen maar maakt mensen niet gelukkiger. Hogeropgeleiden, en bij uitstek dertigers, rapporteren ook de laagste jobtevredenheid, mentale gezondheid en algemene tevredenheid.

Ook wat de niet-monetaire voordelen betreft geven de analyses inter-individuele verschillen aan. Analyseren we opnieuw de rol van

niet-geobserveerde kenmerken en sociale afkomst dan leveren de analyses een aanwijzing op over de zinvolheid van democratiseringsinspanningen. Meer bepaald stellen we vast dat, indien een democratiseringsbeleid de negatieve invloed van sociale afkomst kan compenseren, de niet-monetaire opbrengsten van onderwijs voor deze additionele HO-participanten minstens even hoog zouden zijn als voor de huidige groep van HO-participanten.

De meting van de niet-monetaire opbrengsten gebeurde voor individuen op arbeidsactieve leeftijd (18-65 jaar). Hierbij werd eveneens vertrokken van de Panelstudie van Belgische Huishoudens, vooral dan de gegevens van 1998 (golf 7). Meer specifiek werd gezocht naar antwoorden op vragen over:

- participatie aan levenslang leren;
- fysieke gezondheid;
- mentale gezondheid;
- sociaalculturele participatie;
- kwaliteit van de partnerrelatie;
- arbeidstevredenheid;
- algemene tevredenheid.

Methode

Verschillen in onderwijsresultaten vertonen een samenhang met tal van uitkomsten op andere levensdomeinen. Het is de vraag of die samenhang ook een causale relatie aangeeft. Zijn verschillen in resultaten toe te schrijven aan een verschil in behaalde diploma's? Of ligt het aan andere verschillen? Het is de vraag naar de kip en het ei: halen mensen een hoger onderwijsniveau omdat ze gezonder zijn of leidt meer onderwijs tot een betere gezondheid? Of zijn er gewoon gemeenschappelijke factoren die zowel het onderwijsniveau als de gezondheid beïnvloeden?

In een eerste stap controleren we de resultaten daarom voor de invloed van een aantal geobserveerde verschillen (met name

leeftijd, nationaliteit en moedertaal, waar zinvol aangevuld met arbeidsmarktpositie of andere kenmerken). De invloed van deze correcties wordt wat uitvoeriger besproken voor het eerste bestudeerde levensdomein (participatie aan levenslang leren), voor de andere levensdomeinen verwijzen we naar het onderzoeksrapport.

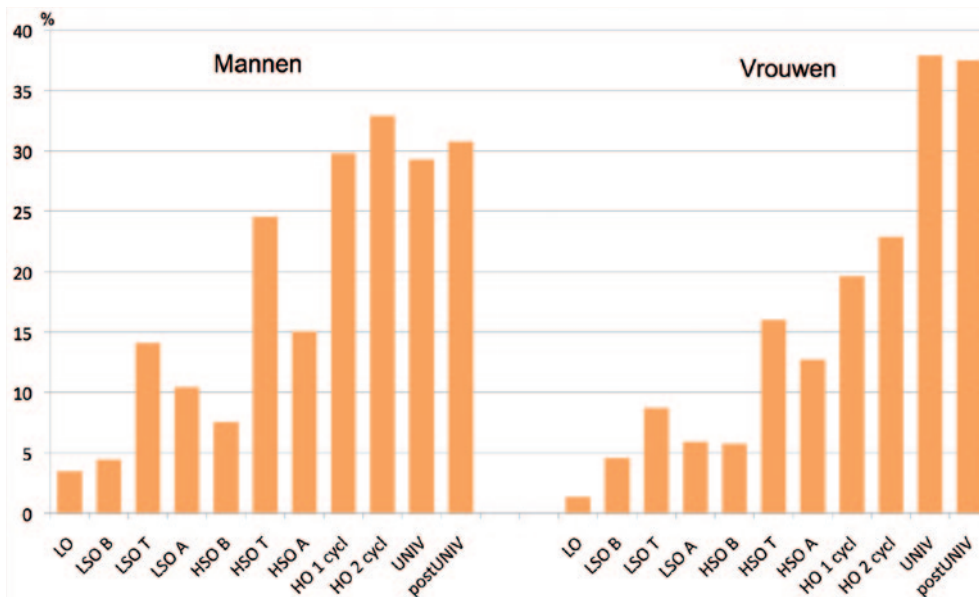
De figuren die gerapporteerd worden per deeldomein geven steeds de geschatte effecten naar geslacht, leeftijd en hoogst behaalde diploma.

De resultaten werden in een tweede stap ook gecorrigeerd voor de invloed van tal van niet geobserveerde kenmerken (zoals intelligentie, motivatie, inspanningsbereidheid) die zowel de onderwijsuitkomsten als de latere levensuitkomsten kunnen bepalen.

4.1. Participatie aan levenslang leren

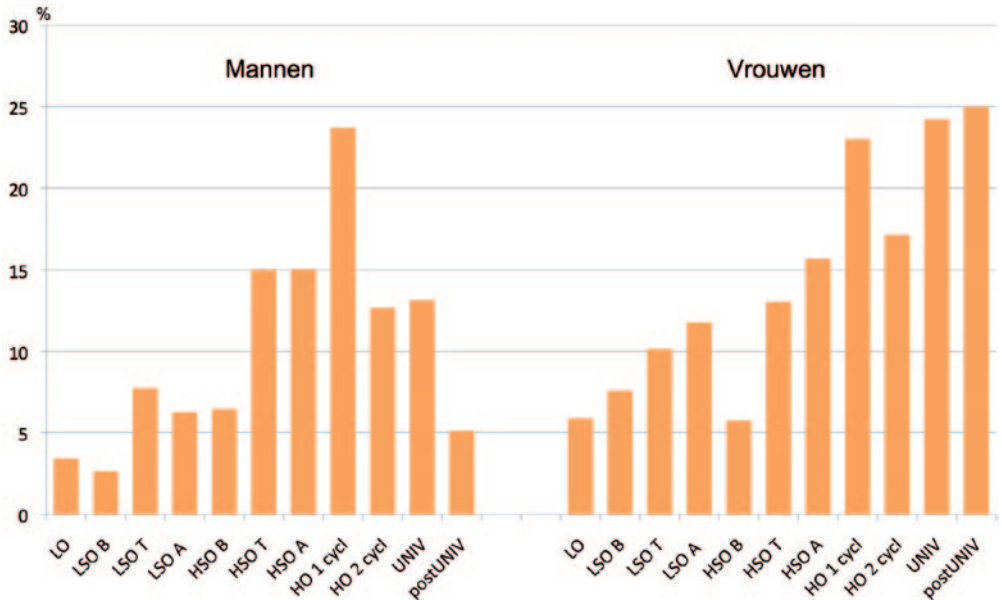
De panelstudie van Belgische huishoudens van 1998 vraagt naar de deelname aan naschoolse opleidingen in de periode sinds januari 1997. Bij de rapportering maakt de studie een onderscheid tussen beroepsopleidingen en 'andere' volwassenenopleidingen.

Figuur 4: Participatie aan beroepsopleidingen naar hoogst behaald diploma en geslacht (Vlaanderen)

Bij mannen én vrouwen stijgt de participatiekans aan beroepsopleidingen met het niveau van de initiële opleiding. Binnen het secundair onderwijs valt op dat afgestudeerden van het technisch onderwijs –en vooral mannen– een hogere participatiekans laten optekenen dan andere respondenten voor wie het diploma secundair onderwijs het hoogst behaalde is.

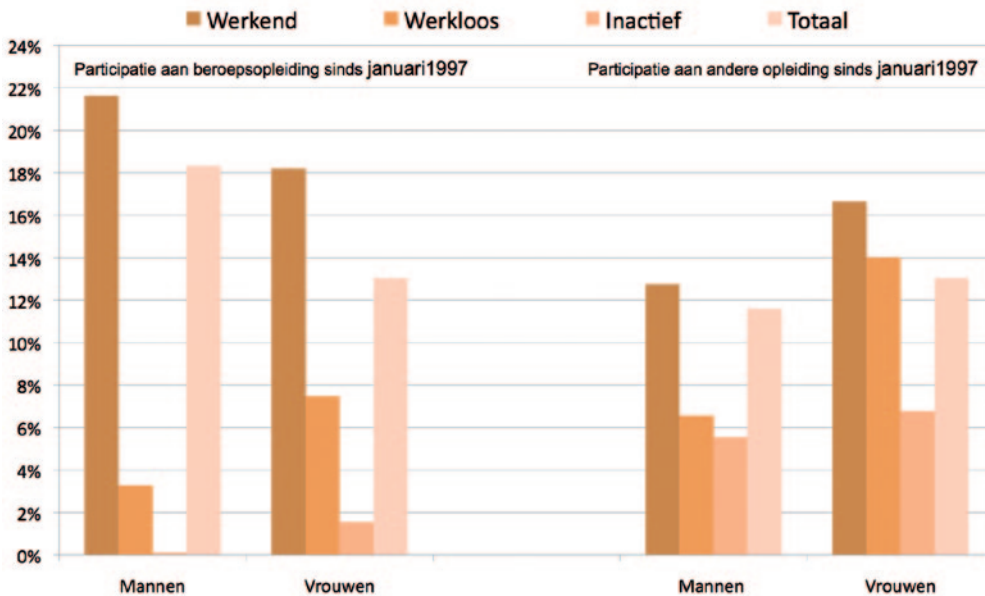
Figuur 5: Participatie aan niet-beroepsgerichte opleidingen naar hoogst behaald diploma en geslacht (Vlaanderen)

Bij de vrouwen stijgt de participatiekans aan andere dan beroepsgerichte opleidingen met het niveau van de initiële opleiding. Bij de mannen zijn de participatiekansen het hoogst voor de afgestudeerden van het hogeschoolonderwijs van één cyclus. Binnen het secundair onderwijs participeren afgestudeerden van het beroeps- onderwijs het minst.

Deze verschillen zijn niet noodzakelijk oorzakelijk. Om vast stellen of dit wel zo is, brachten de onderzoekers andere determinanten van de participatiekansen in rekening. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat de leeftijd van de respondenten zowel de diplomaverdeling als de participatiekansen beïnvloedt. Daarnaast kan ook de arbeids- marktpositie de participatie aan het levenslang leren aansturen (zie figuur 6).

Figuur 6: Participatie aan levenslang leren naar arbeidsmarktpositie en geslacht (Vlaanderen)

Voor de beroepsgerichte opleidingen participeren meer:

- werkenden dan werklozen en meer werklozen dan inactieven;
- werkende mannen dan werkende vrouwen;
- werkloze en inactieve vrouwen dan werkloze en inactieve mannen.

Voor de niet-beroepsgerichte opleidingen toont de grafiek andere verschillen:

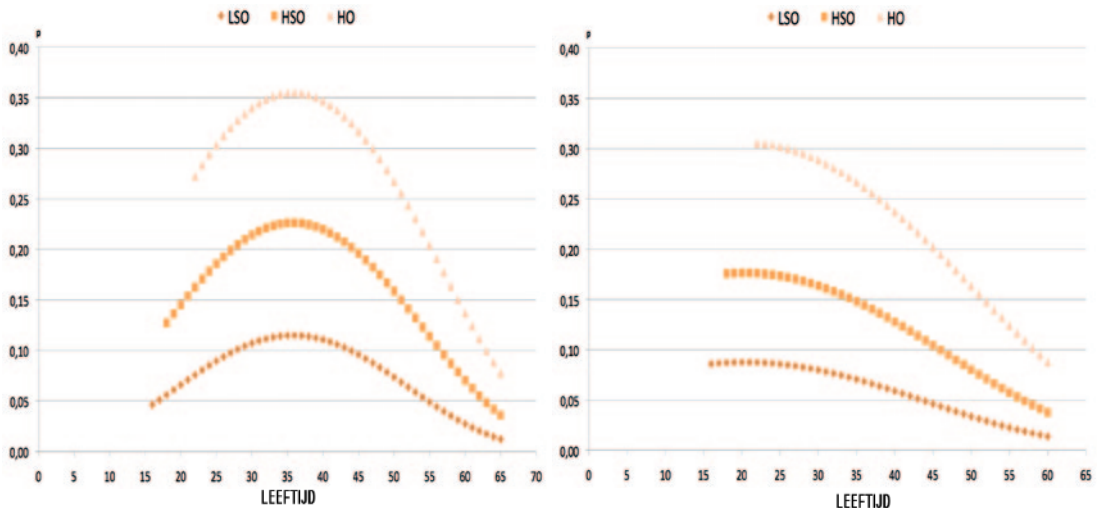
- werkenden participeren meer dan werklozen en werklozen meer dan inactieven;
- er is weinig verschil tussen werkloze en inactieve mannen;
- vrouwen participeren voor alle arbeidsmarktposities meer dan mannen.

Gegeven de vele determinanten van deelname aan opleidingen is het nodig om multivariate analyses te gebruiken om de mogelijke

invloed van het behaalde onderwijsniveau af te zonderen van de andere determinanten. In eerste instantie controleren we voor de invloed van geslacht, leeftijd, nationaliteit en moedertaal.

De evolutie van de (geschatte) deelname aan beroepsopleidingen naar leeftijd schetsen we in figuur 7. Nationaliteit en moedertaal hebben geen significant effect. Bij de start op de arbeidsmarkt nemen vrouwen vaker deel aan beroepsopleidingen dan mannen, maar die voorsprong slinkt snel. Bij mannen blijven de participatiegraden stijgen tot de leeftijd van 35 jaar. Daarna nemen ze af. Bij de vrouwen daalt de participatie al van bij het begin.

Figuur 7: Participatie aan de beroepsopleidingen: geschatte effecten naar geslacht, leeftijd en hoogst behaalde diploma (Vlaanderen, mannen links, vrouwen rechts)

Wanneer vervolgens ook de verschillen in de arbeidsmarktposities worden toegevoegd (zie rapport), verdwijnt het leeftijdseffect bij mannen en vrouwen. Dit wil zeggen dat het effect van de leeftijd op de opleidingskansen voornamelijk loopt via de arbeidsmarktpositie. Naarmate men ouder wordt, daalt de tewerkstellingskans en bijgevolg ook de opleidingskans. Bedienden en werknemers in grote bedrijven krijgen meer opleidingskansen dan de andere groepen.

De participatie aan de niet-beroepsgerichte opleidingen blijft stijgen tot de leeftijd van veertig jaar bij mannen en vrouwen, daarna nemen de participatiekansen af. Vrouwen kennen een hogere participatiegraad dan mannen, behalve voor wie afstudeert met een diploma hoger secundair onderwijs. In een

tweede stap worden ook hier de verschillen in de arbeidsmarktpositie ingebracht. Het leeftijdseffect verdwijnt nu enkel bij de vrouwen. Bij mannen blijft de leeftijd dus een effect uitoefenen op de participatiekansen aan de niet beroepsgerichte opleidingen ook wanneer de leeftijdsgebonden verschillen in de arbeidsmarktpositie in rekening werden gebracht.

4.2. Fysieke gezondheid

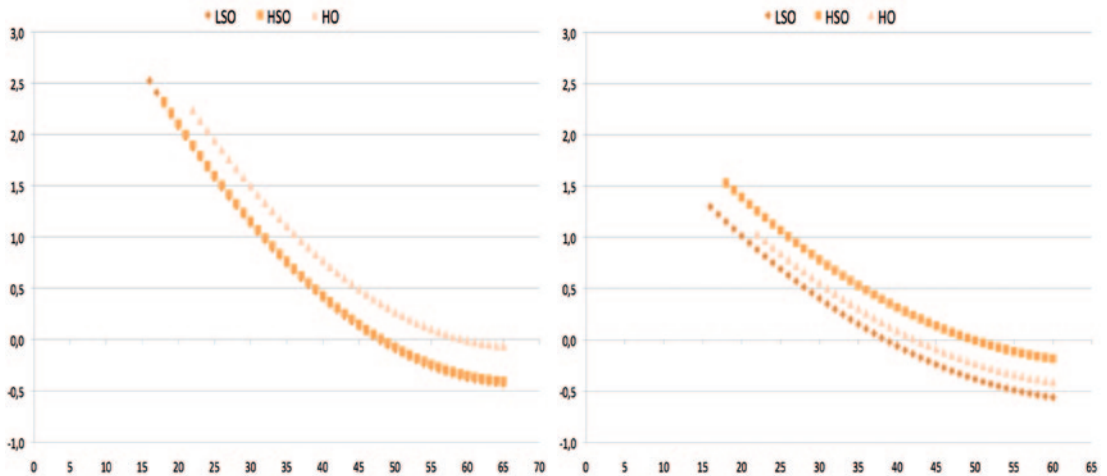
Heel wat nationale en internationale studies tonen aan dat hogergeschoolden gemiddeld gezonder zijn en langer leven dan lagergeschoolden. Ten eerste stuurt onderwijs de beroepskeuze en de arbeidscondities. Vervolgens heeft onderwijs ook een effect op het gezondheidsgedrag van individuen. Op veel terreinen –met als belangrijkste uitzondering het alcoholgebruik– houden hogeropgeleiden er een gezondere levensstijl op na dan lageropgeleiden.

Ook dit onderzoek toont bij mannen en vrouwen een licht positief verband tussen het hoogst behaalde diploma en de index voor de fysieke gezondheid¹. Op het eerste gezicht lijkt de fysieke gezondheidsindex voor mannen boven deze van de vrouwen te liggen.

Opnieuw willen we de invloed van onderwijs afzonderen voor andere mogelijke determinanten van de gezondheid (leeftijd, geslacht, nationaliteit en moedertaal). Zoals verwacht vermindert de fysieke gezondheid naarmate de leeftijd vordert (zie figuur 8). Mannen met een diploma hoger onderwijs halen een betere score dan gediplomeerden van het secundair onderwijs. Bij de vrouwen zijn het de gediplomeerden van het hoger secundair onderwijs die significant beter scoren dan vrouwen die geen diploma hoger secundair hebben behaald. Vrouwen met een diploma hoger onderwijs scoren niet significant beter op de fysieke gezondheidsindex.

¹ Deze index werd gebaseerd op 6 gezondheidsindicatoren. Voor de constructie van deze index verwijzen we naar het onderzoeksrapport.

Figuur 8: Geschatte waarde op de index voor fysieke gezondheid naar geslacht, leeftijd en hoogst behaalde diploma (Vlaanderen, mannen links, vrouwen rechts)

Verder werden ook variabelen die het gezondheidsgedrag van individuen weergeven in de modellen ingebracht, met name het rookgedrag (zowel in het verleden als op het moment van bevraging) en het body mass gezondheidsrisico. De resultaten gaven duidelijk aan dat de invloed van de diploma's op de fysieke gezondheidsindex loopt via deze gedragsvariabelen. M.a.w. hoger opgeleiden hebben een gezondere levensstijl en daardoor ook een betere gezondheid (roken minder en lichaamsgewicht benadert beter het streefgewicht). Wat het roken betreft hebben hoger opgeleiden niet alleen een lagere kans om met roken te starten, zij hebben ook een hogere kans om te stoppen en indien ze roken is hun dagelijkse consumptie lager dan deze bij lager opgeleiden.

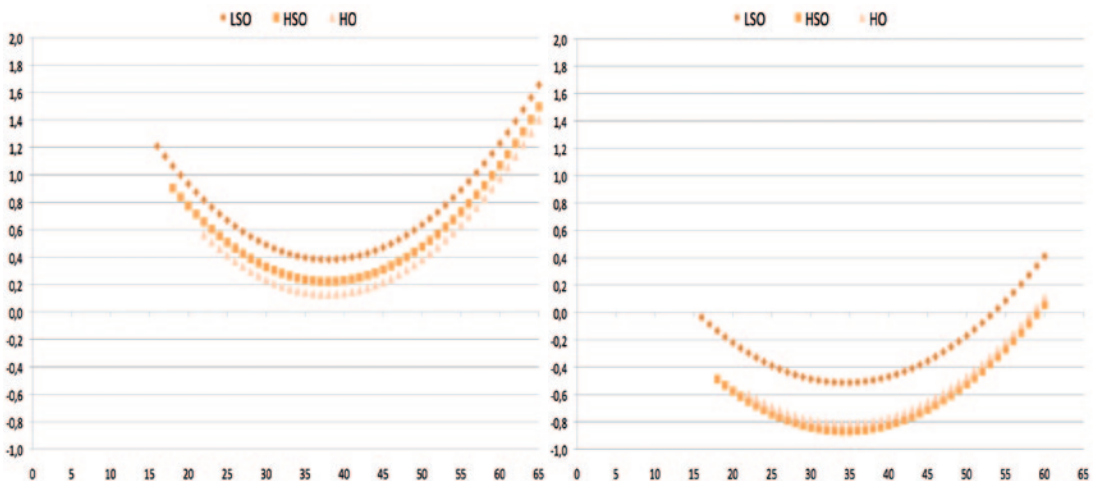
Ook het gebruik van de gezondheidszorgen werd onderzocht². Vrouwen maken vaker gebruik van gezondheidszorgen dan mannen, en laaggeschoolden meer dan hooggeschoolden. Zowel bij mannen als bij vrouwen kunnen de opname van de fysieke gezondheidsindex en de gedragsvariabelen het totale effect van onderwijs verklaren. Anders gezegd: hogeropgeleiden zijn gezonder en hebben een gezondere levensstijl, daarom maken zij minder vaak gebruik van zorgvoorzieningen, maar als zij ziek zijn dan is er geen verschil in zorggebruik met lageropgeleiden.

² Deze index werd gebaseerd op 5 indicatoren. Voor de constructie van deze index verwijzen we naar het onderzoeksrapport.

4.3. Mentale gezondheid

Volgens de gezondheidsenquête van 2004, zijn er bij 24 % van de bevolking in het Vlaamse Gewest aanwijzingen voor psychische gezondheidsproblemen. Zes procent had een ernstige depressie tijdens het jaar voor het onderzoek en vijftien procent slikte psychotrope geneesmiddelen. Die problemen komen in dezelfde mate voor in alle bevolkingslagen en vertonen geen verschillen naargelang het opleidingsniveau, maar komen wel vaker voor bij de vrouwelijke bevolking. Daarom werd nagegaan of deze studie hierover relevante conclusies oplevert.

Figuur 9: Geschatte mentale gezondheidsscore naar geslacht, leeftijd en hoogst behaalde diploma (Vlaanderen, mannen links, vrouwen rechts)

Leeftijd heeft in elk geval een significante invloed op de mentale gezondheid: zowel voor mannen als vrouwen kent de mentale gezondheid een parabolische evolutie over de levensloop, waarbij dertigers de laagste indexwaarden laten optekenen. Ook na controle voor leeftijd blijken vrouwen een lagere mentale gezondheidsscore op te tekenen dan mannen. Gezinsamenstelling, burgerlijke staat en arbeidsmarktpositie hebben geen significante invloed op de score.

Mannen die voor het einde van hun tienerjaren werden geconfronteerd met een echtscheiding of het overlijden van één van hun ouders, worstelen op volwassen leeftijd significant vaker met mentale gezondheidsproblemen. Bij vrouwen is dit negatieve effect statistisch niet significant.

Daarnaast zijn problemen van geestelijke gezondheid duidelijk minder frequent bij personen die hun fysieke gezondheid als goed of zeer goed ervaren en bij niet-rokers in vergelijking met rokers.

4.4. Maatschappelijke participatie

De maatschappij is de afgelopen vijftig jaar ingrijpend veranderd. Door de individualisering en de toegenomen mobiliteit van personen zijn traditionele samenlevingsverbanden als gezin, familie en buurt in de afgelopen decennia minder hecht geworden. Naarmate de samenleving meer individualiseert, neemt de belangstelling voor sociaal kapitaal, voor wat mensen bindt en de waarde van onderlinge banden toe.

Sociaal kapitaal is een globaal en abstract begrip. Om bruikbaar te zijn voor empirisch onderzoek wordt dit veelal geoperationaliseerd door lidmaatschap van verenigingen en de intensiteit en diversiteit van menselijke contacten. Het beschikbare empirische onderzoek geeft aan dat menselijk en sociaal kapitaal complementair zijn: mensen die meer in menselijk kapitaal (onderwijs) investeren, investeren ook meer in sociaal kapitaal (lidmaatschap van organisaties). Hogeropgeleiden hebben meer vertrouwen in hun medemens en participeren vaker in maatschappelijke organisaties.

In de panelstudie van de Belgische huishoudens zijn er negentien indicatoren beschikbaar die informatie geven over maatschappelijke participatie. Op basis van deze indicatoren werden vier indexen aangemaakt: een eerste groep van indicatoren geeft informatie over deelname aan recreatieve activiteiten (bv. café, discotheek, sport), een tweede groep over deelname aan culturele activiteiten (toneel, concert, tentoonstelling, lezingen), een derde groep over participatie aan het verenigingsleven (lidmaatschappen, vrijwilligerswerk) en een vierde over het persoonlijke sociale netwerk (contacten met familie, vrienden en burens).

99% van de respondenten op arbeidsactieve leeftijd geeft aan minstens één keer te hebben deelgenomen aan recreatieve activiteiten in het afgelopen jaar. De niet-participatie aan de culturele activiteiten is veel groter: meer dan één op vier (26%) van de respondenten op arbeidsactieve leeftijd heeft het afgelopen jaar niet één keer deelgenomen aan een culturele activiteit. En dat lage cijfer concentreert zich vooral bij de lagergevoelden. Ook de participatie aan het verenigingsleven stijgt

met het scholingsniveau, terwijl de intensiteit van de contacten in het persoonlijk sociaal netwerk eerder afneemt naarmate het scholingsniveau stijgt.

In de multivariate modellen controleren we in eerste instantie voor de invloed van leeftijd en nationaliteit/moedertaal. In tweede instantie brengen we variabelen in die de invloed van de diploma's kunnen verduidelijken. Voor mogelijke tussenliggende variabelen kan gedacht worden aan de arbeidsmarktpositie, de feitelijke arbeidstijd, het gezinsinkomen en de beschikbare vrije tijd van de respondent.

De participatie aan recreatieve activiteiten is sterk leeftijdsgebonden en kent een continue daling over de levensloop. Zowel mannen als vrouwen met een Turkse of Maghrebijnse nationaliteit of moedertaal kennen een lagere participatiegraad. Na controle voor leeftijd en nationaliteit/moedertaal wordt de participatie aan recreatieve activiteiten niet meer beïnvloed door het scholingsniveau. Zowel bij mannen als vrouwen is de participatie bij gehuwden lager dan bij ongehuwden. Feitelijk gescheiden mannen kennen dan weer een significant hogere participatie. Zoals verwacht zet het aantal kinderen een rem op de participatie. Werkende mannen participeren vaker dan werkloze en inactieve mannen, maar de feitelijke arbeidsduur heeft een negatieve invloed op de participatie. De aantrekkingskracht van de beeldbuis heeft geen negatieve invloed op de participatie aan recreatieve activiteiten buitenhuis, integendeel intensieve tv-kijkers vinden blijkbaar toch nog de tijd om een stapje in de wereld te zetten. Zowel bij mannen als bij vrouwen heeft een hoger gezinsinkomen een participatiebevorderend effect.

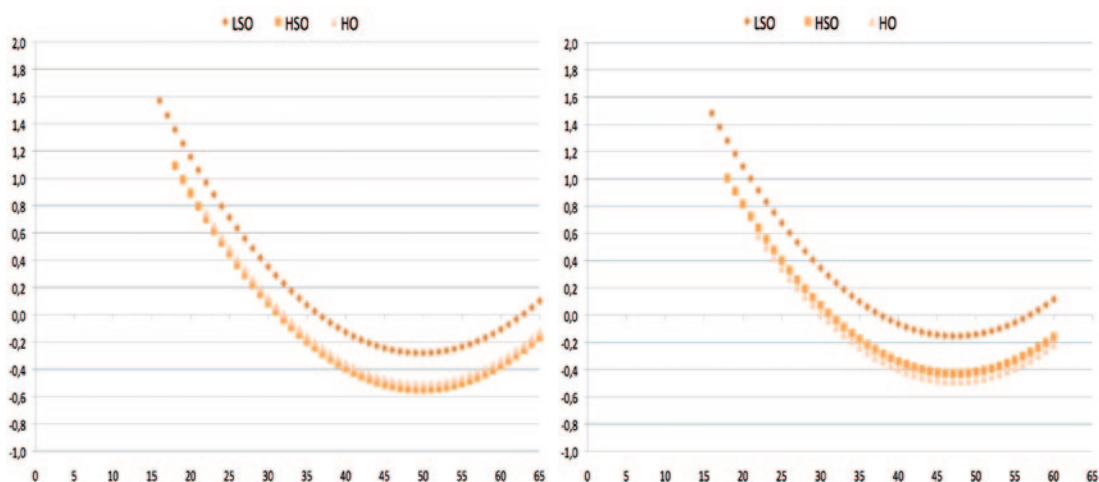
De participatie aan culturele activiteiten is niet leeftijdsgebonden. Opnieuw kennen mannen en vrouwen met een Turkse of Maghrebijnse nationaliteit of moedertaal een lagere participatiegraad. Na controle voor leeftijd en nationaliteit/moedertaal wordt de participatie aan culturele activiteiten sterk beïnvloed door het scholingsniveau. Mensen met een diploma hoger onderwijs participeren meer dan wie stopte na het hoger secundair onderwijs. En wie na het lager secundair stopte, participeert nog minder vaak. Inactieve mannen kennen een lagere participatie dan werkende mannen. Gehuwde vrouwen participeren minder vaak. Ook het aantal kinderen zet een rem op de deelname aan cultuur. Een hoog gezinsinkomen werkt dan weer bevorderend.

De participatie aan het verenigingsleven is niet gebonden aan de leeftijd. Opnieuw kennen mannen en vrouwen met een Turkse

of Maghrebijnse nationaliteit of moedertaal een lagere participatiegraad. Na controle voor leeftijd en nationaliteit/moedertaal participeren gediplomeerden van het hoger onderwijs significant meer aan het verenigingsleven dan LSO- of HSO-gediplomeerden. Gehuwde en feitelijk gescheiden vrouwen participeren minder vaak aan het verenigingsleven, echtgescheiden mannen participeren vaker. Het aantal kinderen beïnvloedt de deelname van mannen aan het verenigingsleven niet, maar vrouwen mét kinderen participeren wél vaker. Werkloze mannen kennen een lagere participatie dan werkende mannen. Het aantal feitelijk gewerkte uren remt de participatie aan het verenigingsleven. Bij vrouwen heeft noch de arbeidsmarktstatus noch het feitelijke aantal gewerkte uren een significant effect.

De intensiteit van het persoonlijke sociale netwerk is sterk leeftijdsgebonden en kent een sterke daling over de levensloop (zie figuur 10). Na de leeftijd van vijftig jaar neemt de frequentie van persoonlijke contacten terug toe. Na controle voor leeftijd en nationaliteit/moedertaal blijken het de laagstgeschoolden te zijn die vaker deze contacten aanhouden dan HSO- of HO-gediplomeerden. De intensiteit van deze contacten wordt niet beïnvloed door de gezinssamenstelling noch de burgerlijke staat.

Figuur 10: Geschatte waarde op de index voor het persoonlijke sociale netwerk naar geslacht, leeftijd en hoogst behaalde diploma (Vlaanderen, mannen links, vrouwen rechts)

4.5. Tevredenheid

Onderwijs kan tal van voordelen opleveren, maar maakt het mensen ook gelukkiger? De meeste maatstaven voor geluk zijn gebaseerd op subjectieve rapportering van individuen. En bij de interpretatie van deze metingen is het belangrijk te beseffen dat mensen vaak tevredenheid rapporteren. Dit is echter niet hetzelfde als geluk. Waar geluk een emotie is, is tevredenheid het resultaat van de persoonlijke vergelijking tussen een verwachting en een feitelijke situatie.

Tevredenheidsonderzoek kent een lange traditie. Eén van de belangrijke observaties is dat veel, minder of meer ingrijpende, veranderingen in een mensenleven relatief kleine en kortstondige effecten schijnen te hebben op de gerapporteerde tevredenheid. Gebeurtenissen zoals een huwelijk of een beroving hebben relatief grote maar kortstondige effecten. Andere gebeurtenissen zoals werkloosheidservaringen en chronische pijn (Lucas et al. 2004) schijnen langdurige effecten op te leveren.

Een mogelijke verklaring hiervoor is dat mensen hun verwachtingen gradueel aanpassen aan hun levensomstandigheden. Gezien we de PSBH-gegevens enkel cross-sectioneel analyseren kunnen we deze aspiratietheorie niet toetsen. De inzichten van deze theorie zijn evenwel zinvol bij de interpretatie van de resultaten.

Het is mogelijk om tevredenheid voor verschillende aspecten te meten. De panelstudie van Belgische huishoudens meet tevredenheid op verschillende domeinen: een aantal vragen hebben specifiek betrekking op arbeidstevredenheid en zijn bijgevolg beperkt tot de werknemers (zie sectie 4.5.1). Een aantal andere vragen peilen naar de tevredenheid van alle respondenten op de volgende domeinen: belangrijkste activiteit, inkomen, onderwijs en opleiding, huisvesting, vrije tijd en sociaal leven. We combineren deze indicatoren tot een algemene tevredenheidsindex (zie sectie 4.5.2). Ten slotte kan ook het oordeel over de kwaliteit van de partnerrelatie als een tevredenheidsmeting gezien worden (zie sectie 4.5.3). Dit oordeel is alleen beschikbaar voor degenen die op het moment van bevraging een partner hadden.

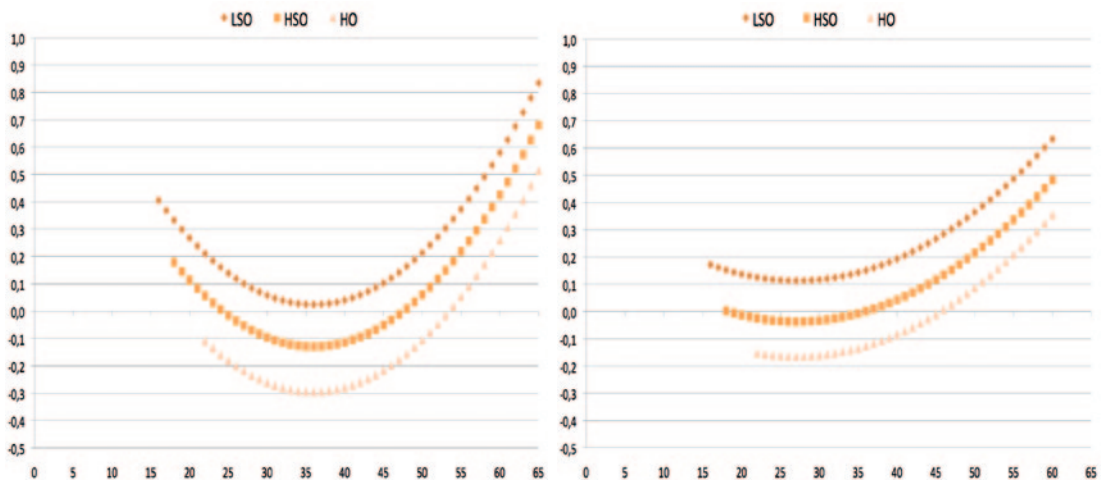
4.5.1. Jobtevredenheid

De beschikbare indicatoren in de PSBH laten toe om rekening te houden met drie van de vier dimensies van jobtevredenheid:

- arbeidsinhoud: zoals de aard van het werk (welke taken) en de graad van autonomie;
- arbeidsomstandigheden: fysieke, ergonomische en omgevingsfactoren;
- arbeidsvoorwaarden: naast contractueel vastgelegde condities zoals verloning en aantal uren ook opleidings- en promotiemogelijkheden en werkzekerheid;
- arbeidsverhoudingen: relaties met collega's, ondergeschikten en chefs.

Enkel voor de dimensie arbeidsverhoudingen waren er geen indicatoren beschikbaar. Op basis van de overige indicatoren werd een arbeidstevredenheidsindex aangemaakt .

Figuur 11: Geschatte waarde op de jobtevredenheidsindex naar geslacht, leeftijd en hoogst behaalde diploma (Vlaanderen, mannen links, vrouwen rechts)

Bij mannen heeft leeftijd een significante invloed op de jobtevredenheid. Bij mannen daalt de jobtevredenheid tot de leeftijd van 36 jaar, daarna neemt ze toe. Bij vrouwen neemt de jobtevredenheid reeds toe vanaf 27 jaar. Mannen met een vreemde nationaliteit (en een andere moedertaal dan Nederlands) en vrouwen met een Turkse of Maghrebijnse nationaliteit of moedertaal zijn minder tevreden over hun job.

Na controle voor nationaliteit/moedertaal en leeftijd ligt de jobtevredenheid bij gediplomeerden hoger onderwijs significant lager dan bij mensen met een diploma van lager of hoger secundair onderwijs. Het verschil tussen deze twee laatste categorieën is niet significant.

Een aantal jobkenmerken wordt opgenomen in de analyse: jobanciënniteit, beroepsklasse, contractvorm, grootte van het bedrijf, uurrooster, tewerkstellingssector en netto-uurloon. Een eerste en belangrijke vaststelling is dat deze kenmerken de verklarende kracht van de modellen doen toenemen, zonder dat ze het effect van de diploma's wegnemen. De variabelen verklaren wel deels de lage jobtevredenheid van mannen met een Turkse of Maghrebijnse nationaliteit en moedertaal. Hoewel hooggeschoolden de betere jobs hebben en hogere lonen verdienen, zijn ze, paradoxaal genoeg, niet gelukkiger in hun job.

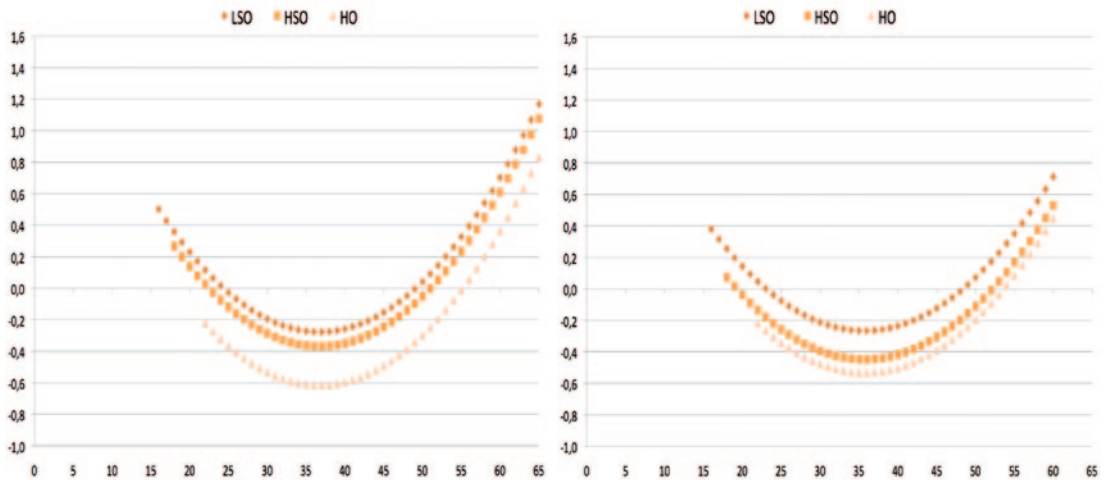
Wat de invloed van deze kenmerken betreft, valt op dat jobanciënniteit noch beroepsklasse de jobtevredenheid beïnvloeden. Mannen en vrouwen zonder contract van onbepaalde duur en zonder vast uurrooster zijn minder tevreden. Vrouwen die meer uren werken zijn minder tevreden dan vrouwen die het wat kalmer aan kunnen doen.

Bij de mannen is de jobtevredenheid het laagst in kleine (minder dan vijf werknemers) en heel grote bedrijven (meer dan 500 werknemers). Bij vrouwen speelt de grootte van het bedrijf geen rol, maar wel de tewerkstellingssector. Zo is de jobtevredenheid aanzienlijk lager in de sectoren voeding, textiel, hout en papier, handel, horeca, vervoer, telecommunicatie, bank- en verzekeringswezen en dienstverlening aan bedrijven. Bij mannen noch vrouwen heeft het netto-uurloon een effect op de jobtevredenheid.

4.5.2. Algemene tevredenheid

De leeftijd heeft een significante invloed op de levenstevredenheid. De grafiek toont opnieuw een parabolische relatie. Bij mannen en vrouwen daalt de tevredenheid tot de leeftijd van 36-37 jaar, daarna neemt deze terug toe. Na controle voor nationaliteit/moedertaal en leeftijd ligt de levenstevredenheid bij gediplomeerden van het hoger onderwijs significant lager dan bij lagereschoolden. Het verschil tussen diploma's lager en hoger secundair onderwijs is niet significant.

Figuur 12: Geschatte waarde op de levenstevredenheidsindex naar geslacht, leeftijd en hoogst behaalde diploma (Vlaanderen, mannen links, vrouwen rechts)

Verdere analyse toont wel aan dat mannen en vrouwen met een Turkse of Maghrebijnse nationaliteit of moedertaal beduidend minder tevreden zijn. Ook mensen met een zwakke gezondheid zijn minder tevreden.

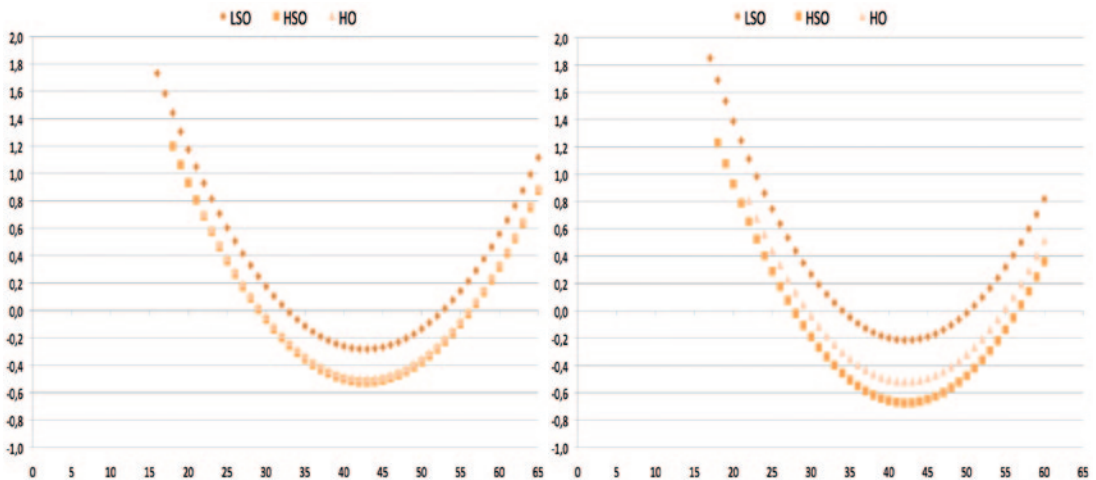
4.5.3. Kwaliteit van de partnerrelatie

Het oordeel over de kwaliteit van de partnerrelatie kan als een tevredenheidsmeting gezien worden. Ook deze tevredenheid is sterk leeftijdsgebonden en kent een u-vormige evolutie over de levensloop (zie figuur 13).

Zowel bij mannen als vrouwen blijft de kwaliteit van de partnerrelatie afnemen tot de leeftijd van 43 jaar, daarna neemt de kwaliteit terug toe. Bij mannen noch vrouwen zijn er significante verschillen naar nationaliteit/moedertaal. Na controle voor leeftijd en nationaliteit/moedertaal blijkt dat laaggeschoolden vaker een kwaliteitsvolle partnerrelatie hebben. De resultaten geven ook aan dat gehuwden vaker een kwaliteitsvolle relatie genieten. Dit is misschien wel een selectieprobleem bij de analyse (het is immers waarschijnlijk dat net de tevredenen langer gehuwd blijven). Er zijn inderdaad geen gegevens over de kwaliteit van de partnerrelatie bij personen die ooit gehuwd waren maar op het moment

van bevraging geen (nieuwe) partner hadden. Deze groep van feitelijk of echtgescheiden personen is misschien heel wat minder positief.

Figuur 13: Geschatte waarde op de index voor de kwaliteit van de partnerrelatie naar geslacht, leeftijd en hoogst behaalde diploma (Vlaanderen, mannen links, vrouwen rechts)

Er is geen eenduidige relatie tussen het aantal kinderen en de kwaliteit van de partnerrelatie. Bij mannen noch vrouwen heeft de arbeidsmarktstatus een effect. Bij mannen heeft het feitelijke aantal gewerkte uren een positieve invloed, bij vrouwen heeft dit geen effect.

Koppels die tijdens week- en werkdagen veel tv kijken zijn tevredener over hun relatie, koppels die ook tijdens het weekend en verlofdagen veel voor de buis hangen zijn heel wat minder positief.

5. Overheidsingrepen en privaat monetair rendement

5. Overheidsingrepen en privaat monetair rendement

In sectie 3 werd de opbrengst van hoger onderwijs in kaart gebracht. Brengen we, naast de opbrengsten ook de kosten in rekening, dan kunnen we het rendement (return on investment) berekenen. Met 8,42% scoort het rendement van het hoger onderwijs in Vlaanderen net onder het gemiddelde van veertien andere landen van de Europese Unie (8,78%) en beduidend beter dan België (7,44%) als geheel.

Ten opzichte van andere Europese landen stellen we vast dat de meerkost van een jaar hoger onderwijs tot de laagste van Europa behoort, maar er is ook een relatief lage meeropbrengst – samen resulteert dat in een lager dan gemiddeld rendement.

Overheidsingrepen stimuleren de opbrengstvoet in Europa impliciet met gemiddeld 16 %, in Vlaanderen met 8 % en in België met 2 %. Impliciete subsidiëring van onderwijs betekent dat de publieke voorziening van onderwijs en de publieke subsidiëring van de private studiekosten de negatieve impact van werkloosheidsuitkeringen, fiscale en parafiscale lasten ruim compenseert.

De uitgaven per student in het hoger onderwijs in Vlaanderen liggen hoger dan het Europese gemiddelde. Specifiek voor de private studiekosten stellen we vast dat de overheidssteuning van gezinnen om de private studiekosten te betalen, de gezamenlijke uitgaven van de gezinnen overtreft. Aangezien deze ondersteuning nog sterker is in de meeste andere Europese landen, blijft de subsidiëring van de private subsidiekosten van de gezinnen wél onder het Europese gemiddelde liggen.

Specifiek voor Vlaanderen is er, over de periode 1995-2004, een sterke stijging van de impliciete subsidiëring van het private rendement. Dit is niet het gevolg van wijzigende onderwijs-subsidies, maar van een dalende kloof tussen de werkzaamheidsgraden van de afgestudeerden uit het hoger secundair en het hoger onderwijs.

In een vorig hoofdstuk werd de private financiële opbrengst van (hoger) onderwijs berekend. Dit verschilt echter van de opbrengstvoet van onderwijsinvesteringen. Zoals bij elke investe-

ringsbeslissing wordt deze berekend als die opbrengstvoet waarvoor een evenwicht ontstaat tussen de verwachte kosten en de verwachte baten verbonden aan een (onderwijs)investering. Een individu kan dan besluiten om een extra jaar onderwijs te volgen, wanneer de opbrengstvoet van dat jaar hoger ligt dan de jaarlijkse opbrengstvoet van alternatieve investeringen.

De berekening van de financiële opbrengst van (hoger) onderwijs gaf slechts een heel partiële voorstelling van dit afwegingsproces. Zo werd er aan de opbrengstzijde geen rekening gehouden met bv. belastingen, tewerkstellingskansen en vervangingsinkomens. Aan de kostzijde werd enkel rekening gehouden met het gedeerde loon en niet met de directe studiekosten zoals inschrijvingsgelden en cursussen.

Bij de berekening van het rendement van (hoger) onderwijs wordt wel rekening gehouden met alle (directe en indirecte) kosten en wordt ook de invloed van werkloosheid, belastingen en vervangingsinkomens ingebracht. Bijgevolg reflecteert de resulterende opbrengstvoet ook beter de prikkels tot participatie aan het (hoger) onderwijs.

De onderzoekers de la Fuente en Jimeno (2005) ontwikkelden een model om de opbrengstvoet van investeringen in (hoger) onderwijs te schatten en pasten dit vervolgens toe op 14 EU-landen (waaronder België). In deze sectie passen we deze werkwijze toe op Vlaamse gegevens.

In eerste instantie willen we resultaten berekenen voor Vlaanderen door zo goed mogelijk aan te sluiten bij dit model en de gebruikte indicatorenbronnen. Vanuit een comparatief oogpunt is dit immers noodzakelijk om de positie van Vlaanderen ten opzichte van België en de andere Europese landen te bepalen.

De studie van de la Fuente en Jimeno maakt bij de praktische berekening van de opbrengstvoet een aantal keuzes die ertoe leiden dat het berekende rendement gezien moet worden als de opbrengstvoet van een extra jaar onderwijs (zonder onderscheid te maken naar het niveau). Daarom wijzigen we in de laatste secties van dit hoofdstuk enkele definities in het model om de specifieke opbrengst van een jaar hoger onderwijs te berekenen. Hierbij gebruiken we de best mogelijke indicatorenbronnen voor Vlaanderen om de evolutie van deze opbrengstvoet over de periode 1995-2004 in kaart te brengen.

5.1. Theoretisch model

We vertrekken van een theoretisch basismodel, dat uitgebreid wordt met een aantal relevante parameters, zoals de gemiddelde slaagkans, werkloosheidsrisico en feitelijke uittredeleeftijd op de arbeidsmarkt. In een volgende fase wordt ook de invloed van overheidsingrepen, zoals onderwijstoelagen, (vrijstelling van) belastingen, vervangingsuitkeringen en pensioenen, verrekend.

5.1.1. Basismodel

In de eerder vermelde 'human capital'-theorie verhoogt onderwijs de productiviteit, en kunnen hogergeschoolden een hoger loon vragen op de arbeidsmarkt. Voor hij beslist om hogere studies aan te vatten, maakt het individu een inschatting van de kosten en weegt die af tegen de verwachte toekomstige baten. Dit veronderstelt dat het individu:

- een inschatting maakt van de studiekosten in het hoger onderwijs;
- een inschatting maakt van de opbrengst van hoger onderwijs over zijn volledige arbeidsloopbaan.

Hij moet rekening houden met de directe en indirecte studiekosten. De directe studiekosten omvatten de directe studiegebonden kosten (en niet de leefkosten). De indirecte studiekosten of opportuniteitskosten omvatten het gederfde inkomen tijdens de studieperiode.

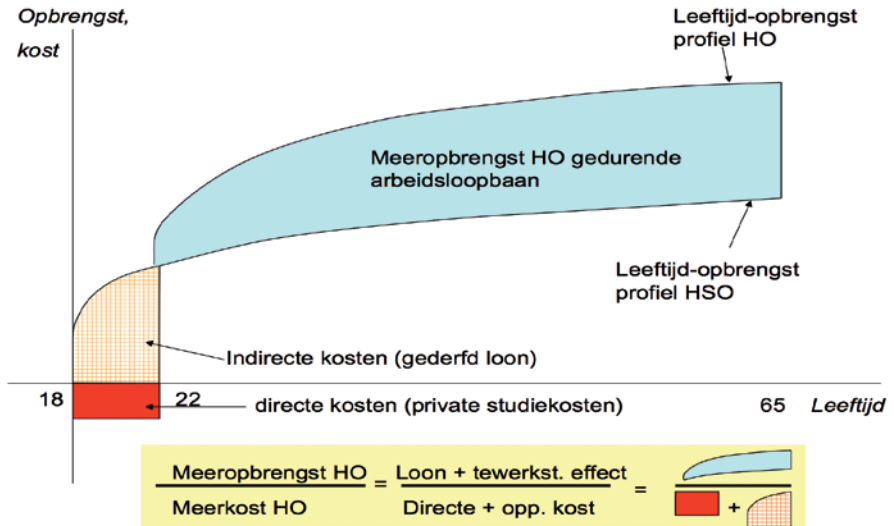
Bij de opbrengsten moet hij zich beperken tot de meeropbrengst van hoger onderwijs in vergelijking met hoger secundair onderwijs. Vervolgens moet hij de meeropbrengst over de volledige arbeidsloopbaan inschatten. Grafisch wordt dit weergegeven in zogenaamde leeftijd-opbrengstprofielen.

Figuur 14 geeft een grafische voorstelling van de verschillende componenten in het basismodel. Het geeft zowel de meeropbrengst van een diploma HO t.o.v. een diploma HSO als de daaraan verbonden kosten (vóór verdiscontering).

Deze berekening zet huidige kosten en toekomstige baten op dezelfde noemer. Met andere woorden: ze verdisconteert de toekomstige baten. Een euro die in de toekomst ontvangen wordt, heeft immers een kleinere waarde dan een euro die vandaag

ontvangen wordt (zelfs zonder rekening te houden met inflatie). Deze laatste euro kan immers meteen geïnvesteerd worden zodat hij rente opbrengt. Hoe verder het einddoel in de toekomst ligt, hoe sterker de verdiscontering.

Figuur 14: De participatiebeslissing aan hoger onderwijs volgens de 'human capital'-theorie

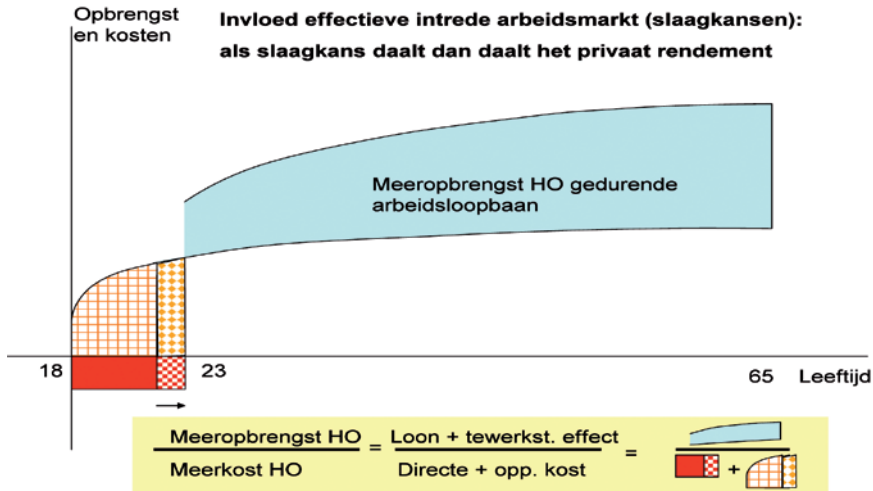
5.1.2. Modeluitbreidingen

Vertrekkend van dit basismodel introduceren we verschillende relevante parameters. Het effect van deze uitbreidingen illustreren we grafisch.

Effect van slaagkansen

Net zoals andere investeringen zijn ook onderwijsinvesteringen fundamenteel onzeker in die zin dat een investering niet automatisch zijn opbrengst oplevert. De volgende figuur geeft het effect weer van een jaar vertraging bij het behalen van een diploma HO ten opzichte van de vorige, waarin slaagkansen niet vervat zitten.

Figuur 15: Het effect van schoolse vertraging op de opbrengstvoet van hoger onderwijs

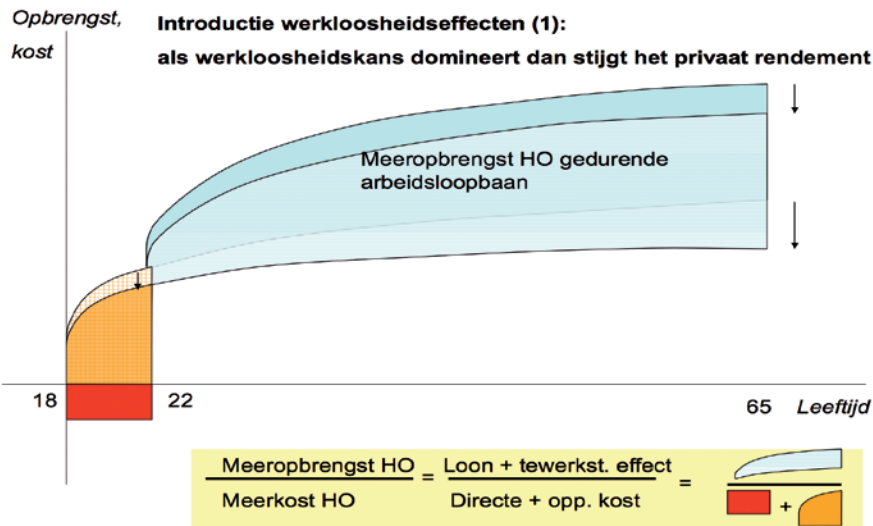

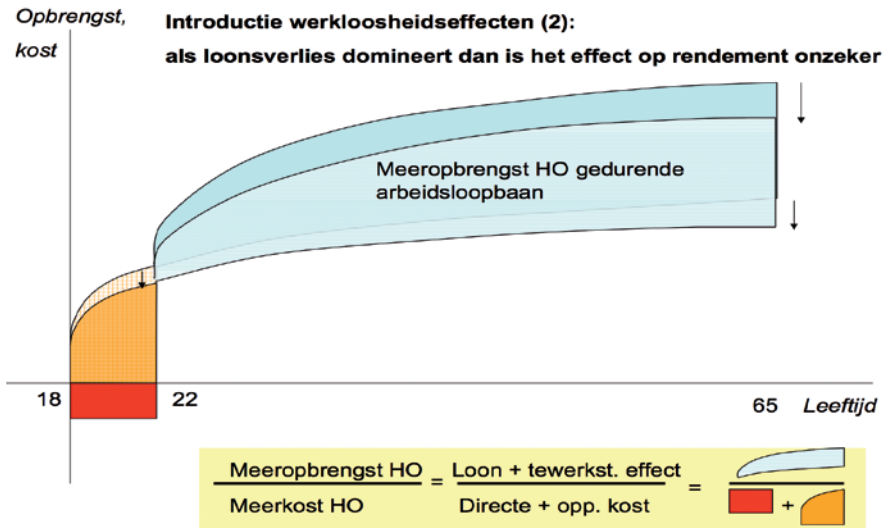
Een jaar vertraging verhoogt de directe en indirecte studiekost. De opbrengsthorizon wordt met een jaar ingekort. Dat leidt tot een daling van de opbrengstvoet.

Werkloosheidseffecten

Omdat werkloosheidsuitkeringen later in het model geïntroduceerd worden, wordt de invloed van de werkloosheid hier weergegeven onder de assumptie dat een individu geen vervangingsinkomen ontvangt.

Figuur 16: Het effect van de introductie van werkloosheid op de opbrengstvoet van hoger onderwijs

De introductie van werkloosheid doet de indirecte kost van onderwijs dalen. Op de meeropbrengst van een diploma hoger onderwijs (in vergelijking met hoger secundair) heeft de introductie van werkloosheid twee tegenstrijdige effecten:

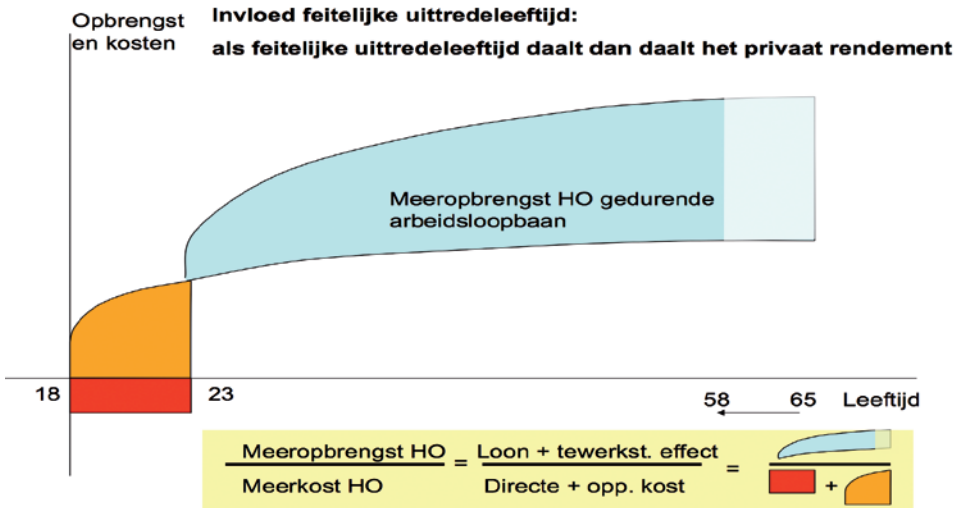
- de tewerkstellingskansen zijn groter met dit diploma;
- het loonverlies in geval van werkloosheid is groter met dit diploma.

Het netto-effect op de opbrengstvoet van een diploma hoger onderwijs wordt bepaald door de relatieve sterkte van beide effecten. Indien het effect van de tewerkstellingskansen zwaarder doorweegt, zal de opbrengstvoet stijgen. Indien de effecten van het loonverlies doorwegen is de impact op de opbrengstvoet onzeker. Hoe kleiner de daling van de indirecte kost, hoe groter de kans dat de opbrengstvoet daalt.

Feitelijke uittredeleeftijd op de arbeidsmarkt

Het basismodel vertrekt van de wettelijke pensioenleeftijd van 65 jaar als uittredingsleeftijd. In de realiteit treden heel wat werknemers vroeger uit. Dat heeft een negatief effect op de opbrengstvoet.

Figuur 17: Het effect van de feitelijke uittredeleeftijd op opbrengstvoet hoger onderwijs

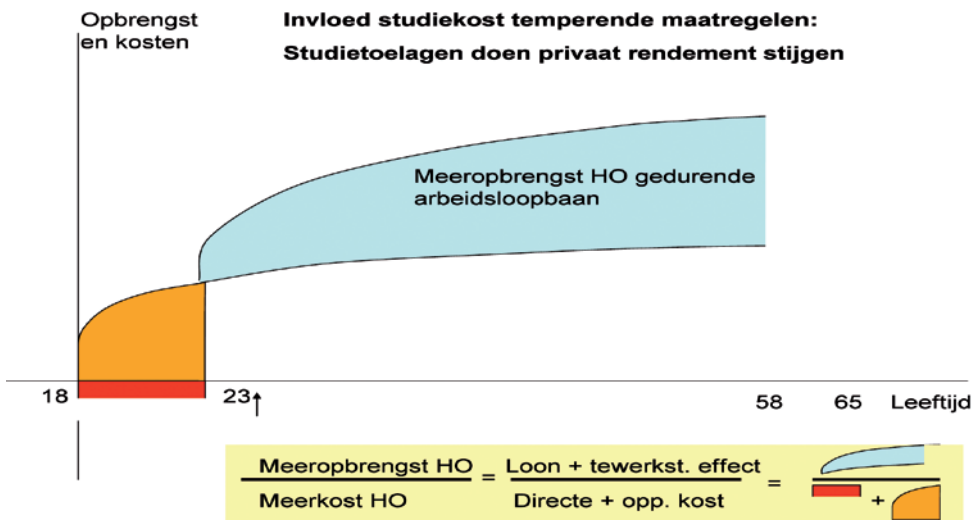

5.1.3. Overheidsingrepen

Subsidies aan gezinnen

Een eerste beschikbaar instrument zijn subsidies om gezinnen te helpen de private studiekosten te dragen. Hierbij denken we zowel aan selectieve (studietoelagen) als generieke maatregelen (fiscale voordelen en sociale voorzieningen). Deze subsidies leiden ondubbelzinnig tot een stijging van de opbrengstvoet.

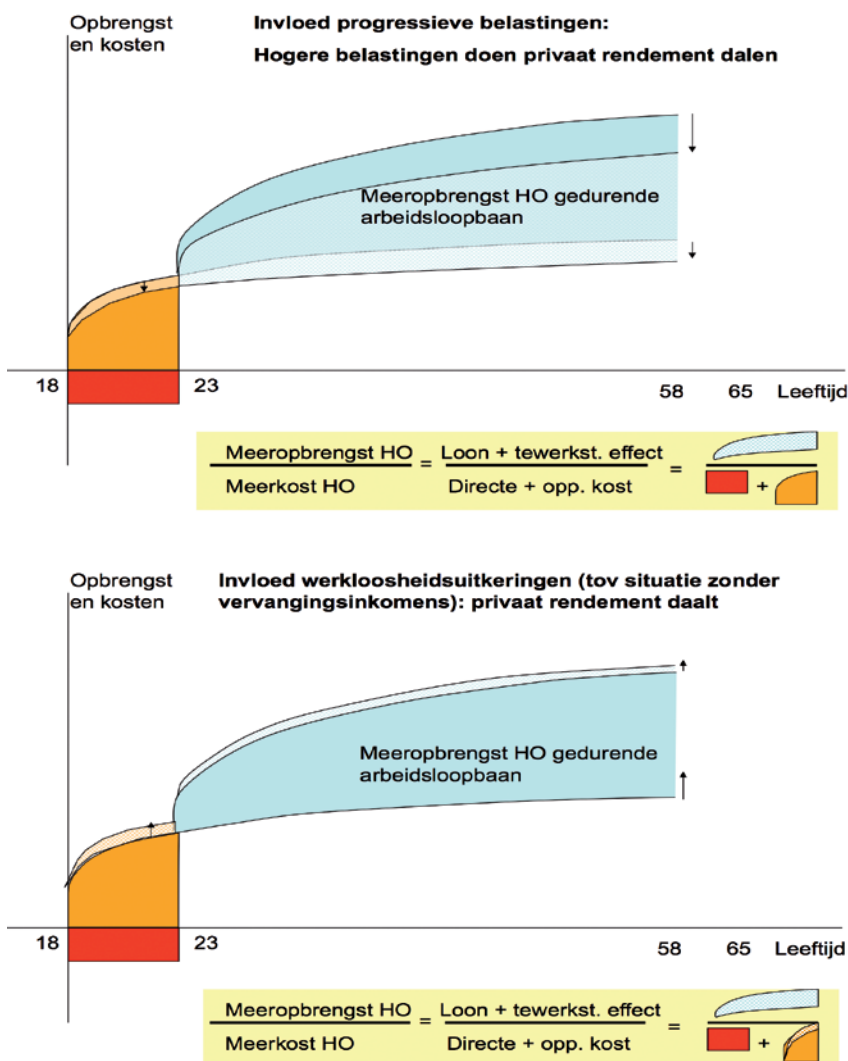
Figuur 18: Het effect van de introductie van studiekost temperende maatregelen op de opbrengstvoet van hoger onderwijs

Progressieve belastingen en werkloosheidsuitkeringen

De introductie van belastingen doet de indirecte kost van het onderwijs en de meeropbrengst van een diploma hoger onderwijs dalen. Belastingen beïnvloeden de meeropbrengst van een diploma over de volledige arbeidsloopbaan. Op de indirecte kost hebben ze alleen invloed gedurende de studieperiode. Het resultaat is dat het netto-effect van belastingen op de opbrengstvoet van een diploma hoger onderwijs negatief is.

Figuur 19: Het effect van de introductie van progressieve belastingen en werkloosheidsuitkeringen op de opbrengstvoet van hoger onderwijs

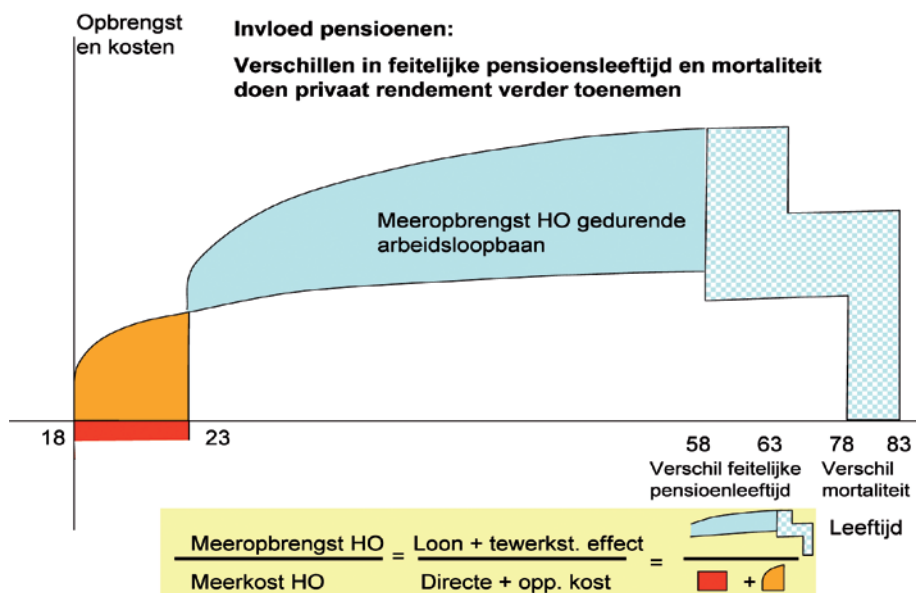

Het effect van werkloosheid werd opgesplitst in het tewerkstellingseffect en het effect van loonsverlies. Werkloosheidsuitkeringen temperen het effect van het loonverlies, maar ze verhogen de indirecte kost van onderwijs. De kans op tewerkstelling is een toenemende functie van het bereikte scholingsniveau. Daarom is het effect van werkloosheidsuitkeringen op het inkomen groter voor mensen met alleen een diploma hoger secundair onderwijs. Bovendien is de meeropbrengst van hoger onderwijs als werkloze (een hogere uitkering) in de praktijk beperkt door de uitkeringsplafonds in de werkloosheidsverzekering. Dat maakt het globale effect van werkloosheidsuitkeringen op het rendement van hoger onderwijs negatief.

Pensioenen

Het verwachte effect van pensioenen is klein. Op het moment van de participatiebeslissing zijn pensioenen immers baten die ver in de toekomst liggen en die dus ook sterk worden verdisconteerd. Ze verhogen wel de meeropbrengst van het diploma hoger onderwijs. En dat effect vergroot nog als de verschillen in de feitelijke pensioenleeftijd en de levensverwachting naar opleidingsniveau mee worden verrekend.

Figuur 20: Het effect van pensioenen op de opbrengstvoet van hoger onderwijs

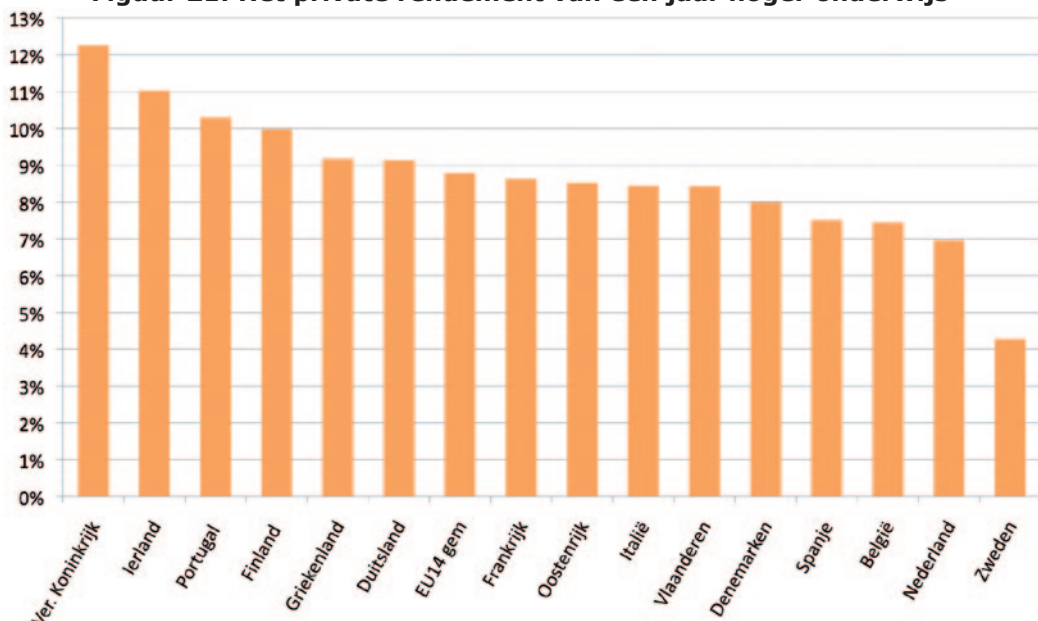
5.2. Resultaten

5.2.1. Het private rendement

Een eerste grafiek toont het rendement van een jaar hoger onderwijs in veertien landen van de Europese Unie. Deze cijfers houden rekening met alle modeluitbreidingen behalve de pensioenen.

In de meeste landen liggen de opbrengstvoeten tussen 7,5 en 10%. België scoort met 7,44% beduidend onder het Europese gemiddelde van 8,78%. Voor Vlaanderen met 8,42% is het verschil heel wat kleiner.

Figuur 21: Het private rendement van een jaar hoger onderwijs

Nadere analyse van deze cijfers leert dat de meerkost van een jaar hoger onderwijs in Vlaanderen en België tot de laagste van Europa behoort. Tegelijk hebben wij een lage meeropbrengst, met als eindresultaat een rendement dat onder het gemiddelde scoort.

5.2.2. De impact van overheidsbeleid

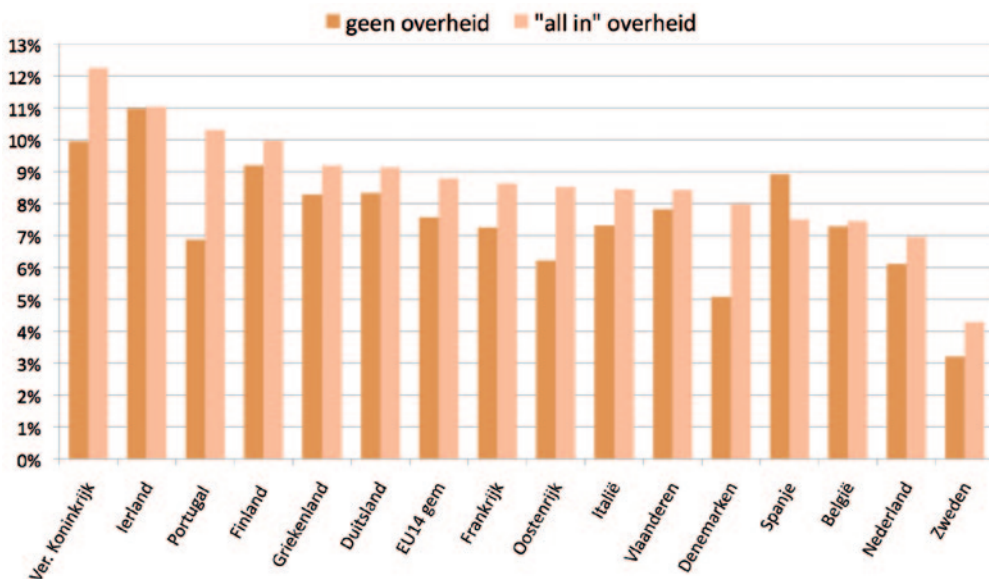
Vervolgens wordt de impact van verschillende overheidsingrepen op het private rendement berekend. Daarbij vertrekt het onderzoek van een hypothetische wereld zonder overheids-

ingrepen (scenario 1: geen overheid) waarbij de studenten de volledige kost van onderwijs dragen en er geen belastingen en sociale uitkeringen zijn. Vervolgens brengen we de overheidsinstrumenten sequentieel in het model in:

- de publieke voorziening van onderwijs en de tegemoetkomingen aan de gezinnen (scenario 2: onderwijs);
- progressieve personenbelasting, inclusief werknemersbijdragen in de sociale zekerheid (scenario 3: onderwijs + (para)fiscaal);
- werkloosheidsuitkeringen (scenario 4 'all-in' overheid).

In een eerste stap gaan we na wat de totale impact van de overheidsingrepen is. Daarvoor vergelijken we de opbrengstvoet tussen scenario 1 (geen overheid) en scenario 4 ('all in' overheid). De landen worden opnieuw gerangschikt volgens dalend rendement (ná overheidsinterventie).

Figuur 22: Het private rendement van een jaar hoger onderwijs vóór en ná overheidsinterventie

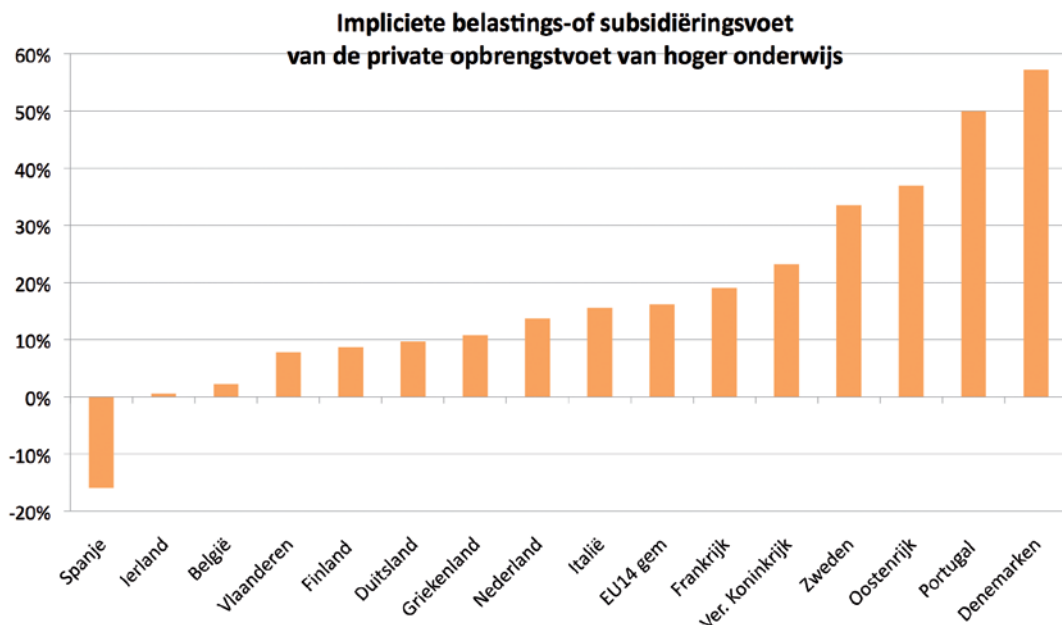
Deze grafiek maakt duidelijk dat overheidsingrepen de opbrengstvoet verhogen voor alle landen, behalve Spanje. Niet alleen de hoogte van het rendement maar ook de relatieve positie van de landen wijzigt. Voor Vlaanderen en België is de impact van het overheidsbeleid minimaal.

Dit komt ook tot uiting in de rangschikking van de landen. In de rangschikking van de opbrengstvoeten in het 'geen overheids-scenario' neemt België de negende plaats in. Na de verrekening van de overheidsingrepen wordt dat de twaalfde plaats.

Dit wordt nog duidelijker voor Vlaanderen waar de opbrengstvoeten hoger zijn dan voor België. De opbrengstvoet vóór de overheidsingrepen ligt boven het Europees gemiddelde (7,81% tegenover 7,56%). Na de overheidsingrepen schuift Vlaanderen van de zevende naar de tiende plaats.

Alleen in Spanje is er sprake van een impliciete belasting van het private rendement. In alle andere landen ondersteunt het overheidsbeleid het private rendement van onderwijs (zie figuur 23). Dit loopt op tot 57% in Denemarken. Gemiddeld over de Europese Unie verhoogt het rendement van een jaar hoger onderwijs met 16%. In Vlaanderen verhoogt het overheidsbeleid het rendement van een jaar hoger onderwijs met 7,8%. Dat is aanzienlijk meer dan de impact van het overheidsbeleid voor België (2,2%).

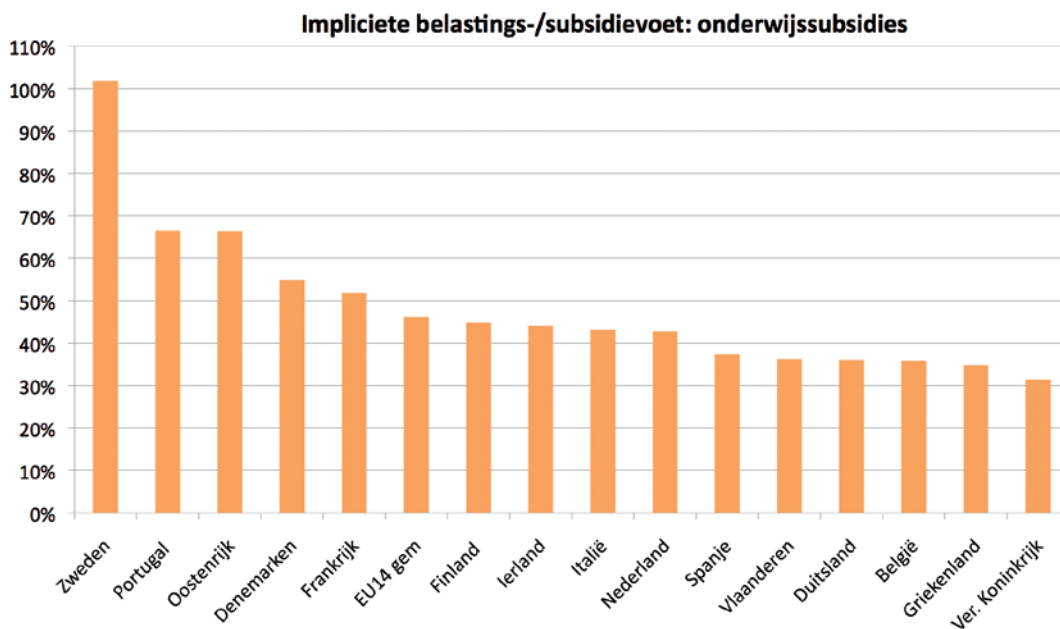
Figuur 23: De invloed van overheidsingrepen op het private rendement van hoger onderwijs

De impliciete subsidiëring van onderwijs betekent dat de negatieve impact van de fiscale en parafiscale lasten en de werkloosheidsuitkeringen op de opbrengstvoet meer dan gecompenseerd wordt door de publieke voorziening van onderwijs en de publieke subsidiëring van de private studiekosten.

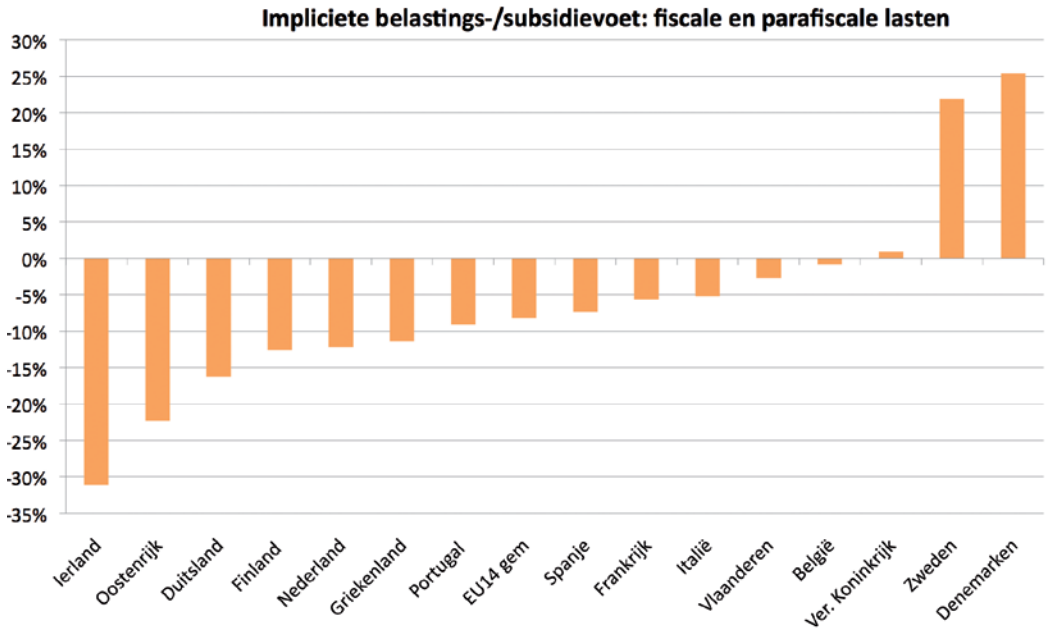
Wat de positie van België en Vlaanderen betreft geldt de vaststelling dat de relatief lage impliciete subsidiëring voornamelijk het gevolg is van de relatief lage impact van de onderwijssubsidies. De volgende grafieken geven een beeld van de impact van de drie overheidsinstrumenten apart.

Figuur 24: De invloed van onderwijssubsidies op het private rendement van hoger onderwijs

Waar de onderwijssubsidies het rendement in de EU-14 met gemiddeld 46% verhogen is dit voor Vlaanderen en België beperkt tot 36%. De invloed van de onderwijssubsidies is het grootst in Zweden en is voor Vlaanderen net iets groter dan voor België. Merk op dat de invloed van de verschillende overheidsinstrumenten uitgedrukt wordt in relatieve termen. Waar de absolute subsidiekloof groter is voor Vlaanderen was ook de opbrengstvoet zonder subsidies hoger. In Zweden ligt de absolute subsidiekloof zelfs onder het Europese gemiddelde.

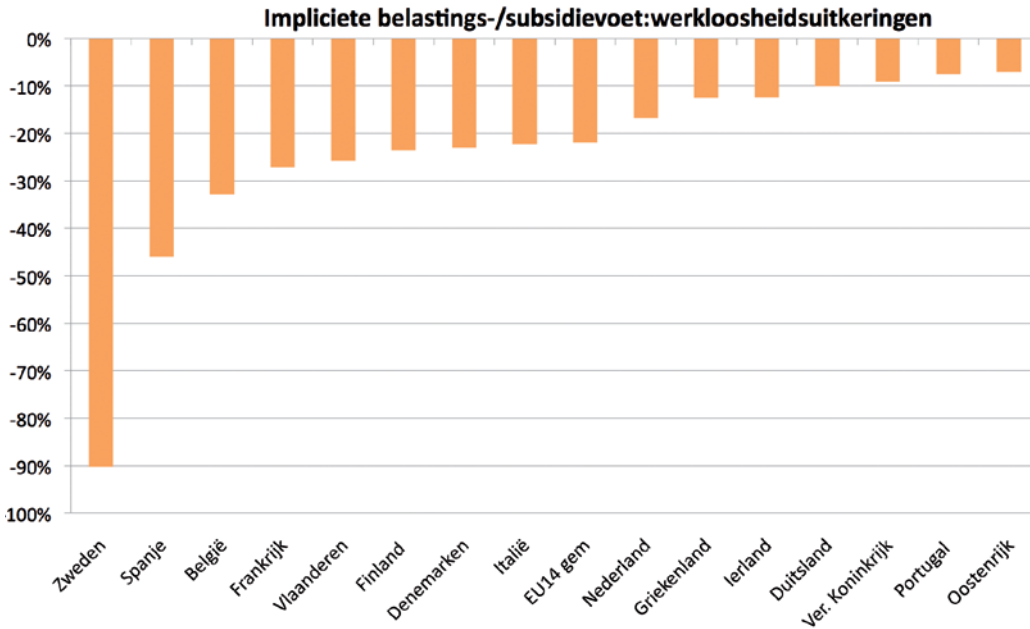
Figuur 25: De invloed van (para)fiscale lasten op het private rendement van hoger onderwijs

Belastingen doen de opportuniteitskost van onderwijs én de meeropbrengst dalen. Dat ontmoedigende effect bedraagt gemiddeld 8,2%. Het is het hoogste in Ierland en Oostenrijk. Denemarken en Zweden ondervinden zelfs een positief effect van de belastingen. Dat is een gevolg van de combinatie van twee factoren: een heel lage progressiviteit in het belastingstelsel en de interactie tussen negatieve directe kosten en hoge gemiddelde belastingvoet (zie onderzoeksrapport).

Opmerkelijk is de vaststelling dat de impact van fiscale en parafiscale lasten in Vlaanderen en België heel beperkt blijft. Onze belastingvoeten behoren toch immers tot de hoogste in Europa? Ja, maar de fiscale last op de meeropbrengst van hoger onderwijs wordt bepaald door de progressiviteit van het belastingstelsel (met name de mate waarin de belastingstarieven verschillen tussen veelverdiener en gemiddelde verdiemers). De lage impact van fiscale en parafiscale lasten wordt bijgevolg veroorzaakt door de combinatie van hoge marginale en hoge gemiddelde belastingvoeten voor wie werkte, en de lage gemiddelde belasting van inkomen uit studentenjobs.

Figuur 26: De invloed van werkloosheidsuitkeringen op het private rendement van hoger onderwijs

Werkloosheidsuitkeringen verlagen het gemiddelde rendement met 21,9%. De vergelijking met de impact van het belastingstelsel kan de indruk wekken dat de temperende invloed van het overheidsingrijpen vooral verloopt via de werkloosheidsuitkeringen en minder langs fiscale weg (impact gemiddeld -8,2%).

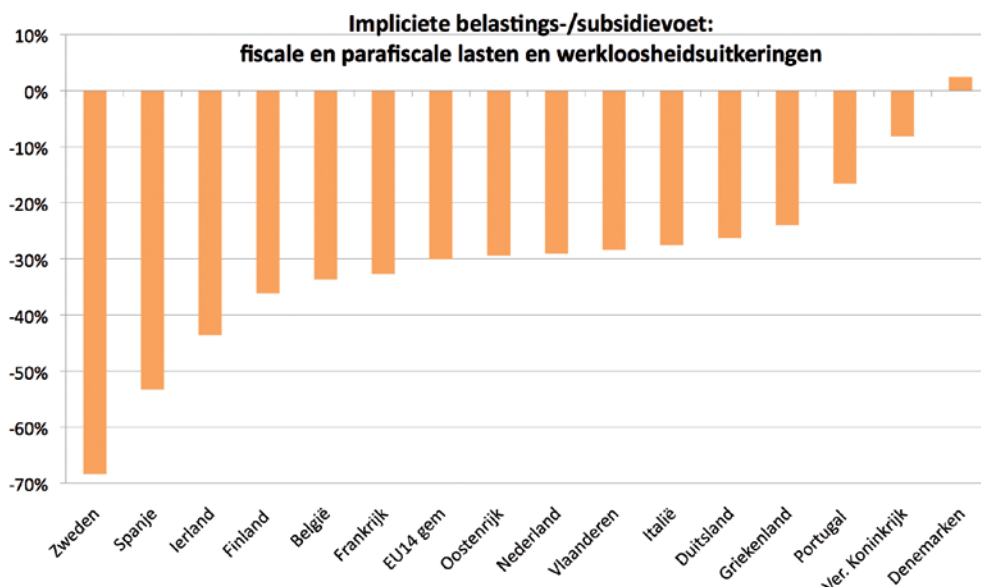
Deze vaststelling dient echter genuanceerd te worden aangezien de impact van het belastingstelsel gemeten wordt t.o.v. het scenario zónder werkloosheidsuitkeringen. De invloed van de werkloosheidsuitkeringen wordt gemeten t.o.v. het scenario mét belastingen. Dit maakt dat de gezamenlijke impact van de werkloosheidsuitkeringen en de belastingen volledig worden toegeschreven aan het werkloosheidsstelsel. We verduidelijken.

- Voor België en Vlaanderen zijn er maxima in de werkloosheidsuitkeringen. Wat de belastingen betreft, betekent dit dat de voordelen van een extra jaar (hoger) onderwijs bij werkloosheid (een hogere uitkering), volledig worden wegbelast.
- Een tweede effect, dat sterker speelt voor België dan voor Vlaanderen, loopt via de combinatie van het tewerkstellingseffect en de belastingen. De invloed van een jaar onderwijs op de tewerkstellingskansen is groter voor België

dan voor Vlaanderen. Wat initieel positief lijkt, heeft een negatief neveneffect via de belastingen, omdat de invloed van de belastingen op het tewerkstellingseffect groter zijn dan deze op het inkomenseffect. Anders geformuleerd: de invloed van belastingen op de overgang van werkloosheid naar werk is groter dan de invloed van belastingen op een loontoename van werkenden.

Daarom vinden de onderzoekers het zinvoller om de impact van belastingen en werkloosheidsuitkeringen samen te bekijken.

Figuur 27: De gezamenlijke invloed van de fiscale en parafiscale lasten en werkloosheidsuitkeringen op het private rendement van hoger onderwijs

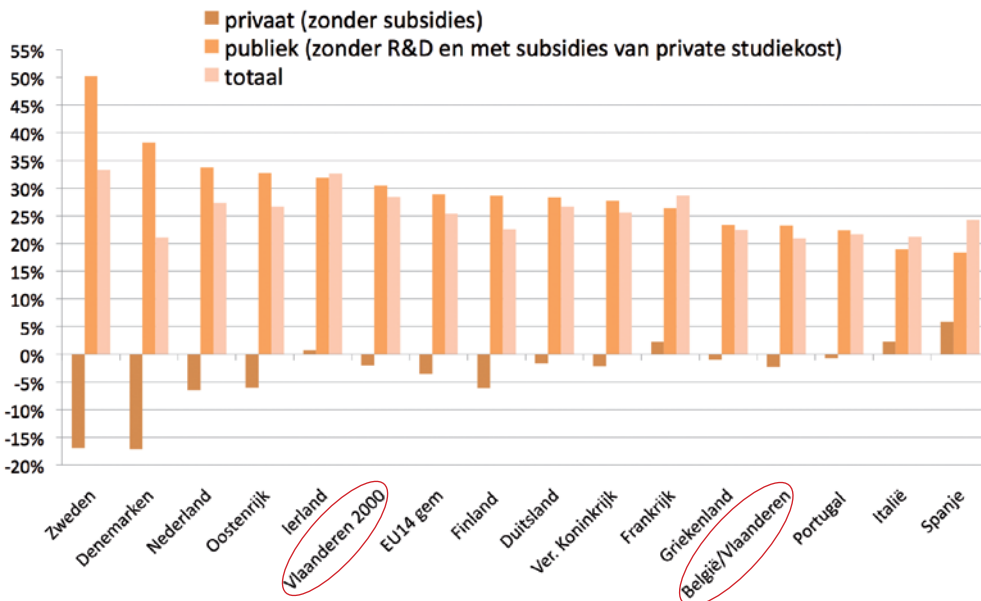

De gezamenlijke impact van beide overheidsinstrumenten werkt voor België sterker door dan voor Vlaanderen. De negatieve impact voor Vlaanderen ligt zelfs beneden het Europese gemiddelde. Hieruit kan geconcludeerd worden dat de relatief lage impliciete subsidiëring voornamelijk het gevolg is van de relatief lage impact van de onderwijssubsidies.

Deze vaststelling dient verduidelijkt te worden. De onderwijs-subsidies worden door de la Fuente en Jimeno gedefinieerd als een gewogen gemiddelde van het secundair (gewicht 2/3) en het hoger onderwijs (gewicht 1/3). De relatief lage invloed van de onderwijs-

subsidies wordt bijgevolg voornamelijk bepaald door de subsidiëring van het secundair onderwijs. We verduidelijken dit door de financieringsgegevens voor het hoger onderwijs in kaart te brengen.

Figuur 28: De uitgaven per student in het hoger onderwijs als % van het BNP per capita (1997)

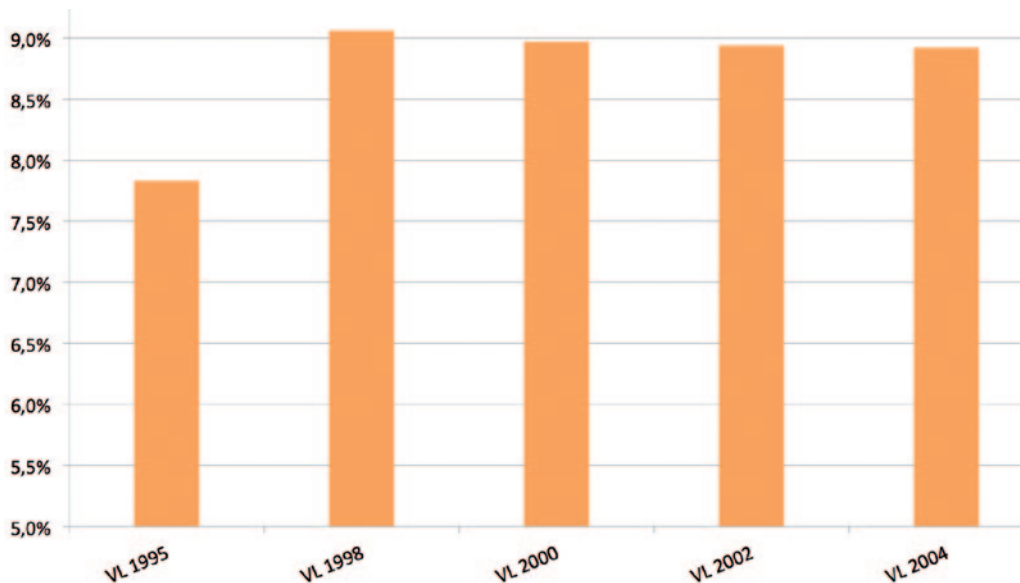
Voor de veertien landen van de Europese Unie lopen de publieke uitgaven per student in het hoger onderwijs gemiddeld op tot 29% van het Bruto Nationaal Product per inwoner (BNP/capita). De overheidsondersteuning van gezinnen om de private studiekosten te betalen, overtreft de gezamenlijke uitgaven van de gezinnen.

Volgens gegevens van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) zijn de uitgaven per student in België en Vlaanderen de op één na laagste in Europa. We zien echter een opmerkelijk verschil met de resultaten berekend voor Vlaanderen gebruik makend van administratieve gegevens van het departement onderwijs voor het jaar 2000. Het lijkt weinig aannemelijk dat het verschil in referentieperiode dit verschil kan verklaren. Het is daarom aannemelijker te besluiten dat de uitgaven per student in het hoger onderwijs in Vlaanderen inderdaad boven het Europese gemiddelde liggen. De subsidiëring van de private studiekosten van de gezinnen blijft wél onder het Europese gemiddelde liggen.

5.2.3. De evolutie van het private rendement van hoger onderwijs

De vergelijking van het rendement doorheen de tijd is een moeilijke onderneming gezien wijzigingen in databronnen en gehanteerde definities de resultaten kunnen vertekenen. We gebruiken daarom de best mogelijke databronnen (tijdreeksen) voor Vlaanderen. Figuur 29 geeft het rendement van een jaar hoger onderwijs voor Vlaanderen over de periode 1995-2004. De opbrengstvoet is opnieuw deze die rekening houdt met alle modeluitbreidingen behalve de pensioenen. Na een sterke stijging in 1998 blijft het rendement van een jaar HO vrij stabiel rond de 8,9%. De nieuwe berekeningswijze leidt dus tot een stijging ten opzichte van het rendement zoals eerder berekend (8,42%).

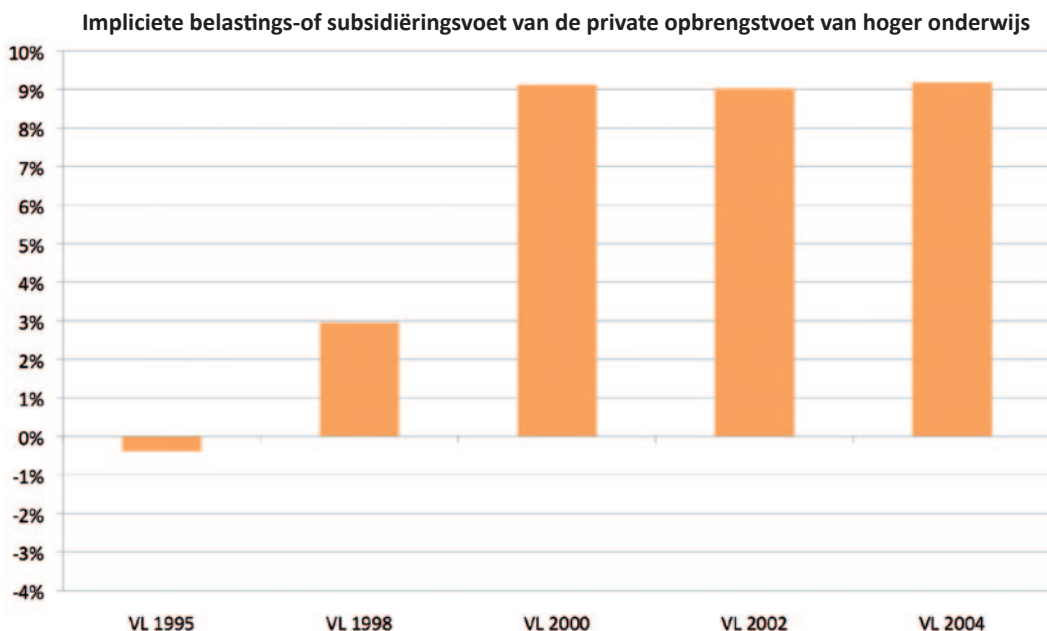
Figuur 29: Het private rendement van een jaar hoger onderwijs in Vlaanderen in de periode 1995-2004

De stijging van het rendement in 1998 wordt vooral veroorzaakt door een stijging van de opbrengstencomponent. Over de volledige referentieperiode stijgt die met 16,9%, vooral omdat het inkomenseffect met 21,9% klimt. De stijging van de inkomenscomponent zet zich tot in 2000 door, maar vertaalt zich niet in een stijging van de totale opbrengsten, omdat het tewerkstellingseffect sterk daalt na 1998.

De volgende grafiek toont aan dat de invloed van de overheidsingrepen gradueel toeneemt van een beperkte negatieve impact in 1995 tot een sterk positieve impact in de periode 2000-2004.

Figuur 30: De invloed van de overheidsingrepen op het rendement van een jaar hoger onderwijs in Vlaanderen over de periode 1995-2004

Uit een analyse van de verschillende overheidsinstrumenten blijkt dat:

- de positieve invloed van de onderwijssubsidies relatief constant blijft;
- de negatieve invloed van de belastingen stijgt;
- de negatieve invloed van de werkloosheidsverzekering daalt;
- de gezamenlijke invloed van de belastingen en de werkloosheidsuitkeringen daalt.

De dalende impact van de belastingen en de werkloosheidsuitkeringen wordt echter niet veroorzaakt door een wijziging van de belastings- of uitkeringsparameters, maar door veranderingen

Figuur 31: De invloed van fiscale en parafiscale lasten en werkloosheidsuitkeringen op het rendement van een jaar hoger onderwijs in Vlaanderen over de periode 1995-2004, onder de hypothese van constante absolute tewerkstellingkansen en een constant tewerkstellingseffect

in het tewerkstellingseffect van een jaar hoger onderwijs. Dit tewerkstellingseffect is de verandering in de tewerkstellingskansen ten gevolge van een extra jaar hoger onderwijs.

Over de periode 1995-2004 verkleint dit tewerkstellingseffect als gevolg van een convergentie van de werkzaamheidsgraden van de gediplomeerden HSO en HO. De stelling dat voornamelijk de tewerkstellingskansen de evolutie van de impact van belastingen en werkloosheidsuitkeringen bepalen, is duidelijk bij een herberekening van de impliciete belastingsvoeten voor de periode 1995-2004 waarbij zowel de tewerkstellingskansen als het tewerkstellingseffect constant op het niveau van 1995 worden gehouden.

Deze grafieken maken duidelijk dat:

- de invloed van de fiscale en parafiscale lasten niet langer toeneemt over de periode 1995-2004;
- de invloed van de werkloosheidsuitkeringen enkel nog daalt tussen 1995 en 1998;
- de gezamenlijke invloed van de fiscale en parafiscale lasten en de werkloosheidsuitkeringen enkel nog daalt tussen 1995 en 1998.

Wat het overheidsingrijpen betreft zien we dus een sterke stijging van de impliciete subsidiëring van de opbrengstvoet van hoger onderwijs tussen 1995 en 2000. Over deze periode blijft de positieve impact van de publieke onderwijsvoorziening relatief constant. De kloof tussen de werkzaamheidsgraden van HSO en HO gediplomeerden verkleint, wat zich vertaalt in een daling van de negatieve impact van de fiscale en parafiscale lasten en de werkloosheidsuitkeringen op de opbrengstvoet van hoger onderwijs.

6. Beleidsuitdagingen en -aanbevelingen

6. Beleidsuitdagingen en -aanbevelingen

In de huidige kennismaatschappij is kennis meer dan vroeger een 'stroomgegeven'. De snelle technologische ontwikkeling zorgt ervoor dat nieuwe kennis in een steeds sneller tempo bestaande kennis vervangt. Verandering en ontwikkeling staan centraal. De toename in de kennisintensiteit van jobs verspreidt zich bovendien over steeds meer segmenten van het arbeidsbestel.

Het innovatieproces bepaalt ook in sterke mate de nationale welvaart. Ontwikkeling, verspreiding en benutting van kennis zijn belangrijke determinanten voor de productiviteitsgroei in de economie en ze bepalen de mate waarin die effectief en succesvol kan concurreren. In deze kennisprocessen speelt het (hoger) onderwijs een cruciale rol.

Zoals in andere landen staat ook het Vlaamse hoger onderwijs voor een aantal uitdagingen. De behoefte aan hogeropgeleiden neemt naar verwachting de komende jaren verder toe. Bovendien wordt de omgeving van het hoger onderwijs steeds internationaler. De invoering van de bachelor-masterstructuur wil een Europese markt voor hoger onderwijs creëren. Die zorgt voor meer concurrentie, en vraagt daardoor meer kwaliteit en excellentie van de onderwijsinstellingen.

De roep om meer kwantiteit en kwaliteit brengt de vraag naar extra middelen voor het (hoger) onderwijs op de voorgrond. Gezien de reeds hoge publieke subsidiëring pleit de overheid in vele landen voor een verhoging van de private bijdragen. De financiering van het hoger onderwijs met een meer evenwichtige verdeling van de lasten, is een sleutelvraag van de huidige beleidsdiscussie in verschillende landen.

Een veelgenoemde keerzijde van een verhoging van de private middelen is dat dit de participatie aan het hoger onderwijs kan afremmen. In het beleidsdebat gaat de vraag naar een beter evenwicht tussen de publieke en de private uitgaven voor hoger onderwijs daarom vaak samen met een vraag tot hervorming van de (private) studiefinanciering. We sluiten deze sectie dan ook af met een aantal denksporen voor een andere studiefinanciering.

6.1. Beleidsuitdaging: de race tussen technologie en onderwijs en het belang van een hoge participatie

De hoogtechnologise maatschappij van de eenentwintigste eeuw vraagt steeds meer hooggeschoolde werknemers. Ontwikkelingen in vraag en aanbod van geschoolde arbeid leiden tot veranderingen in het private rendement van onderwijs – en meer specifiek van het hoger onderwijs. Dat rendement stijgt als de relatieve vraag naar hogeropgeleiden sterker stijgt dan het relatieve aanbod. Hogeropgeleide kandidaten worden relatief schaarser en hun beloning stijgt in vergelijking met laaggeschoolden. De meest aannemelijke verklaring hiervoor is dat technische ontwikkelingen meer complementair zijn met hoger opgeleiden.

De race tussen technologie en 'scholing' wordt momenteel verloren door 'scholing', omdat de groei in het opleidingsniveau teveel afvlakt om de vraag naar hogeropgeleiden bij te houden. In de lijn van deze ontwikkelingen valt een verdere toename van het onderwijsrendement voor de periode 2000-2020 te verwachten. Al verloor onderwijs langzaamaan de race met technologie, de explosieve stijging van de vrouwelijke participatie aan hoger onderwijs (en aan de arbeidsmarkt) vormde een remmende factor voor deze ontwikkeling. Nu het onbenut potentieel van vrouwelijk talent voor een belangrijk deel is ingeschakeld, is een toenemende inkomensongelijkheid in de komende decennia te verwachten.

Deze voorspelde ontwikkeling is niet onbelangrijk aangezien voor zinvolle beleidsaanbevelingen niet zozeer de hoogte van het huidige privaat rendement van belang is, maar wel de verwachte toekomstige ontwikkelingen in het private rendement.

6.2. Beleidsuitdaging: blijvende sociale ongelijkheden

Het rendement van onderwijs stijgt. Toch nemen de sociaaleconomische verschillen in de participatie aan hoger onderwijs niet af. De onderwijsexpansie heeft met andere woorden alle sociale groepen omhoog gestuwd op de onderwijs ladder. Er gaan nu meer arbeiderskinderen naar de universiteiten en hogescholen

dan vroeger. Maar de massificatie van het hoger onderwijs is nog geen democratisering. Andere beroepsgroepen zijn er minstens even sterk op vooruitgegaan. De ongelijkheid blijft.

De onderwijsexpansie leidde er wel toe dat de participatiegraden van de sterkere sociaaleconomische groepen stilaan hun hoogtepunt bereiken. Wil onderwijs de race met technologie niet verliezen? Dan moet de overheid erin slagen om de participatiegraden van zwakkere sociaaleconomische groepen verder omhoog te stuwen.

Inzicht in wélke overheidsinterventies deze onderwijskansen kunnen bevorderen vergt een sluitende analyse van het waarom van de persistente sociale ongelijkheid. In wat volgt worden verschillende verklaringspistes aangegeven.

6.2.1. Blijvende ongelijkheid, verklaring 1: gebrek aan liquide middelen

Studenten uit zwakkere sociaaleconomische gezinnen zitten vaak met een tijdelijk financieringsprobleem. Bij aanvang van mogelijke studies beschikken zij vaak niet over de nodige middelen. Bovendien falen kapitaal- en verzekeringsmarkten in het wegnemen van deze obstakels. De terughoudendheid in het verstrekken van leningen/verzekeringen heeft twee oorzaken. De risico's die verbonden zijn aan studeren zijn moeilijk te verzekeren omdat de risico's per individu moeilijk in te schatten zijn. Daarnaast wordt menselijk kapitaal niet aanvaard als onderpand, omdat dit niet overdraagbaar is (cfr. 'human embodied knowledge').

Vaststelling 1: Het huidige stelsel van studiefinanciering functioneert naar behoren voor de gemiddelde student maar ondersteunt onvoldoende de onderwijsparticipatie van personen met een lage financiële draagkracht

In het huidige stelsel van studiefinanciering garanderen generieke subsidies en selectieve studietoelagen de financiële toegan-lijkheid van het hoger onderwijs. De generieke subsidies omvatten twee elementen:

- de subsidiëring van onderwijsinstellingen;
- de subsidiëring van de studenten (of hun ouders) onder de vorm van kinderbijlagen en belastingsverminderingen.

Selectieve maatregelen zoals studietoelagen en verminderingen van het inschrijvingsgeld vullen de generieke subsidies aan om de toegankelijkheid te waarborgen voor personen met een zwakke financiële draagkracht.

Volgens Cantillon e.a. (2006) kostte een Vlaamse student in 2004 gemiddeld ongeveer 12000 euro per jaar aan de federale en Vlaamse overheden. De directe subsidies aan de onderwijsinstellingen vertegenwoordigen 76% van dat bedrag, 21% zit vervat in de kinderbijslagen en de belastingverminderingen en 3% loopt via de studietoelagen.

Wat de globale mix van generieke en selectieve instrumenten betreft, concluderen Cantillon e.a. (2006) dat het huidige systeem meer dan behoorlijk functioneert: de combinatie van kinderbijslagen, belastingverminderingen en studietoelagen, is voor Vlaamse studenten globaal bevredigend.

De performantie van het stelsel van studietoelagen voor personen met een lage financiële draagkracht kan ingeschat worden door de studietoelagen te vergelijken met de private studiekosten. De totale private studiekosten werden voor het laatst in kaart gebracht door Bollens e.a. (2000) voor het academiejaar 1998-1999. Het betreft hier de directe studiegebonden kosten, de leefkosten zitten hier dus niet in vervat.

In tabel 1 wordt een raming gegeven van de studiekosten voor het academiejaar 2008-2009. Hierbij wordt verondersteld dat de evolutie van de studiekosten gedurende de laatste 10 jaar kan gevat worden door toepassing van de consumptie-index.

Tabel 1: De private directe studiekosten in het hoger onderwijs en de kostendekking door een volledige studietoelage (Vlaamse Gemeenschap, academiejaar 2008-2009)

	Thuiswonende student	Kotstudent
Studiekost hogeschool 1 cyclus	2403 €	4419 €
Studiekost hogeschool 2 cycli	2901 €	4770 €
Studiekost universiteit	2095 €	4508 €
Volledige studietoelage	2043 €	3405 €
Dekking studiekosten hogeschool 1 cyclus	85%	77%
Dekking studiekosten hogeschool 2 cycli	70%	71%
Dekking studiekosten universiteit	98%	79%

Uit deze tabel blijkt dat een volledige studietoelage in de meeste gevallen niet volstaat om de directe studiekosten te dekken. Voor thuiswonende universiteitsstudenten dekt de studietoelage 98% van de directe studiekosten, bij andere studenten is dat 70 tot 85 %. Hierbij moet er mee rekening worden gehouden dat de dekking van de directe studiekosten een minimumdekking is. Wil men via het stelsel van studietoelagen ook de participatie bevorderen, dan is het aanbevolen om ook een deel van de leefkosten en/of de indirecte kosten (het gederfde loon) te dekken.

Empirisch wordt echter weinig ondersteuning gevonden voor de hypothese dat een gebrek aan liquide middelen of kredietbeperkingen bij de overgang SO-HO een afdoende verklaring biedt voor de lage participatie bij de zwakkere socio-economische groepen. Het is waarschijnlijker dat een gebrek aan middelen eerder functioneert als een lange termijn beperking en zo een invloed heeft op de overgang SO-HO.

6.2.2. Blijvende ongelijkheid, verklaring 2: onderinvesteringen tijdens de jeugd

Deze tweede verklaringspiste, de onderinvesteringen in de ontwikkeling van het menselijk kapitaal gedurende de jeugdijaren, wordt door Carneiro & Heckman (2002, 2003) als volgt verwoord:

“However, there may still be credit constraints in the long run. Parents may want to borrow to buy better childhood environments (better schools, better neighbourhoods) for their children but not be able to. Similarly, children may be willing to borrow themselves to buy better home and school environments, but not be able to do it”.

Deze onderinvestering in de cognitieve en niet-cognitieve ontwikkeling van kinderen manifesteert zich geleidelijk in studiekeuzes voor uitstroom- versus doorstroomrichtingen in het secundair onderwijs, en in vroegtijdig of ongekwalificeerd schoolverlaten. Zo verklaren de differentiële uitkomsten in het secundair onderwijs voor het grootste deel de sociaal ongelijke doorstroming naar het hoger onderwijs (Groenez 2004).

Vaststelling 2: Een ingrijpen aan de ingangspoorten van het hoger onderwijs volstaat niet.

De bovenstaande analyse plaatst een aantal kanttekeningen bij de efficiëntie van de huidige studiefinanciering om de participatie aan het hoger onderwijs te verhogen.

Vooreerst zal elk financieel instrumentarium bij de start van het hoger onderwijs slechts een beperkt aantal potentiële studenten bereiken, aangezien veel jongeren niet deelnemen aan hoger onderwijs omdat ze niet de geschikte vooropleiding hebben genoten.

Een substantiële verhoging van de participatie aan hoger onderwijs bij de lagere sociaaleconomische groepen vraagt daarentegen een beleid dat zo vroeg mogelijk ingrijpt in de onderwijsloopbaan van deze jongeren. Het effect van een lage sociale afkomst op de participatiekansen aan het hoger onderwijs, is niet zozeer een tijdelijke monetaire kwestie, maar wel het gecumuleerd effect op de ontwikkelingskansen van die jongeren.

Daarom volstaan beleidsinterventies bij de toegangspoort tot het hoger onderwijs –zoals studietoelagen, verlaagde inschrijvingsgelden, sociale voorzieningen, studiekeuzebegeleiding– niet. Internationaal onderzoek toont aan dat vroegtijdige stimuleringsprogramma's ter ondersteuning van de ontwikkelingskansen van deze jongeren niet alleen effectiever zijn, maar bovendien economisch veel voordeliger (zie Cunha & Heckman 2007 en Carneiro & Heckman, 2002 en 2003).

De structurele aandacht voor gelijke onderwijskansen in het huidige onderwijsbeleid wordt zo niet alleen vanuit rechtvaardigheidsoverwegingen maar ook door maatschappelijke efficiëntieoverwegingen ondersteund.

6.2.3. Blijvende ongelijkheid, verklaring 3: belang van interindividuele verschillen in risicoaversie

Een derde verklaring voor uitblijvende onderwijsinvesteringen wordt gevonden in de stelling dat onderwijsinvesteringen, net als andere investeringen fundamenteel risicovol (zullen de studies succesvol afgerond worden én binnen welke termijn?) en onzeker zijn (studenten weten niet hoe de arbeidsmarktsituatie en wat hun inkomen zal zijn na het succesvol afronden van de studie).

Aangezien risico-aversie daalt met het inkomen, kan verwacht worden dat personen met een lage financiële draagkracht minder geneigd zullen zijn om hoger onderwijs te volgen.

Wat de studiefinanciering betreft moeten we echter vaststellen dat subsidies – onder de vorm van lage inschrijvingsgelden of studietoelagen – geen doelmatige oplossing vormen om de risico-

aversie van studenten te ondervangen. Deze subsidies verkleinen immers de variatie in het inkomen van afgestudeerden niet, en zijn daarom een weinig effectief instrument om risico-aversie te bestrijden. Bovendien betalen studenten zonder financieringsproblemen ook de lage inschrijvingsgelden en ontvangen mogelijk ook studietoelagen.

Vaststelling 3: De huidige studiefinanciering ondervangt onvoldoende de risico-aversie van studenten

6.3. Studiefinanciering: evenwicht tussen publieke en private uitgaven

In sectie 5 werd gesteld dat progressieve belastingen en vervangingsuitkeringen in principe de prikkels verlagen om langer te studeren. Generieke onderwijssubsidies kunnen dan verantwoord worden als compensatie voor dit effect. De resultaten in sectie 5 geven aan dat het huidige niveau van onderwijssubsidies de distortieve effecten méér dan compenseert. Op dit moment wordt het private rendement van hoger onderwijs door de overheid gesubsidieerd.

Daarnaast stelden we ook vast dat de meerkost van een jaar hoger onderwijs in Vlaanderen voor de individuele student tot de laagste in Europa behoort. Uit de Europese vergelijking blijkt ook dat de publieke uitgaven per student in het hoger onderwijs in Vlaanderen boven het Europese gemiddelde uitstijgen.

Omdat subsidies maar een beperkte invloed hebben op het stimuleren van de participatie aan hoger onderwijs, zijn er weinig argumenten aan te dragen voor een verhoging van de publieke uitgaven voor hoger onderwijs. De hoogte van het private rendement en de verwachting dat dit rendement in de nabije toekomst zal blijven, creëert eerder ruimte om een verhoging van de private bijdragen te overwegen. Mogelijks kunnen zo extra middelen vrijgemaakt worden voor een vroegtijdig ondersteuningsbeleid gezien dit de meest kostenefficiënte aanpak is om de participatiegraden op te krikken.

Er is ook een belangrijk rechtvaardigheidsargument om de private bijdragen aan hoger onderwijs te verhogen. Zoals bij alle generieke subsidies op kapitaalverwerving (bv. huis en pensioen), komen generieke onderwijssubsidies in hoge mate terecht bij de hogere

sociaaleconomische groepen. Ze vormen een inkomenstransfer van niet-deelnemers naar deelnemers en gezien de sociaaleconomische verschillen in participatie, vergroten ze gewoon de inkomensongelijkheid.

Het verhogen van de private bijdrage mag wel de algemene participatie aan het hoger onderwijs niet ondergraven. Een verhoging van de private bijdrage houdt immers het risico in dat ze participatie ontmoedigt, in het bijzonder bij studenten uit de lagere inkomensgroepen. In de race tussen technologie en scholing kan Vlaanderen zich geen terugloop in de deelname aan het hoger onderwijs veroorloven. Anderzijds vormen de zwakkere sociaaleconomische groepen de grootste wervingsreserve voor het hoger onderwijs.

Om de mogelijke gevolgen van een verhoging van de private bijdragen in te schatten dient de prijsgevoeligheid van studenten ingeschat te worden.

Verskillende internationale studies geven aan dat de vraag naar hoger onderwijs weinig prijsgevoelig is. De prijsgevoeligheid neemt wel toe naarmate het inschrijvingsgeld stijgt. Dit betekent dat het effect van een stijging van het inschrijvingsgeld op de participatiegraden beperkt is bij lage inschrijvingsgelden, maar aanzienlijk kan worden bij hoge inschrijvingsgelden.

De prijsgevoeligheid mag dan laag zijn bij de gemiddelde student, bij de lagere inkomensgroepen is ze aanzienlijk hoger. Daar moet de overheid rekening mee houden als ze de studiefinanciering aanpast.

6.4. Naar een andere studiefinanciering? Het denkspoor van de 'Equity participation schemes'

Om de private bijdragen op te krikken en toch de invloed op de participatie beperkt te houden wordt soms gepleit voor 'equity participation schemes'. Deze nieuwe vormen van studiefinanciering maken gebruik van een combinatie van leningen met verzekerings-elementen. Zo komen ze tegemoet aan de vastgestelde tekortkomingen van de huidige studiefinanciering en worden ze dan ook als doelmatiger beschouwd. Door voorstanders worden ze ook vormen van 'equity'-financiering genoemd omdat ze op de vraag naar studiefinanciering een rechtvaardiger antwoord geven, zowel vanuit een intergenerationeel perspectief (de omgekeerde

inkomenstransfer van niet-participanten naar participanten) als vanuit het levensloopperspectief van de student die hoger onderwijs aanvat (het tijdelijk financieringsprobleem).

Strikt genomen zijn generieke subsidies (en de daarmee gepaard gaande 'omgekeerde inkomenstransfer') niet nodig om de toegankelijkheid van hoger onderwijs te garanderen. De problemen rond de toegankelijkheid zijn in essentie terug te voeren op problemen om een lening voor een studie te krijgen of de onmogelijkheid om studierisico's te verzekeren. Dat kan een overheid in principe oplossen als ze studenten een studielening én een verzekering tegen de risico's van studeren aanbiedt.

Er bestaan twee varianten van equity financiering: het 'sociaal leenstelsel' en het 'kennisdividend'. Beide stelsels hebben een aantal gemeenschappelijke kenmerken. Via leningen ontvangt iedere student (ouderonafhankelijk) voldoende middelen om te studeren. In beide stelsels worden de studieleningen terugbetaald in functie van het toekomstige inkomen (cfr. levensloop rechtvaardigheid). De facto leiden inter-individuele verschillen in de opbrengst van onderwijs echter tot verschillen in de terugbetalingcapaciteit. Dat kan risico-averse studenten aanzetten om af te zien van participatie. De equity-financiering ondervangt dit probleem door deze risico's onder de studenten te delen.

Bij een '**sociaal leenstelsel**' schiet de overheid de kosten van studeren en levensonderhoud met een lening voor. Na de studie lossen studenten deze lening af door een vast percentage van hun inkomen te betalen. De rente op de lening bevat een risico- of solidariteitspremie, die de kosten dekt van ontleners die hun schulden niet volledig aflossen. Hoe hoger de risicopremie en hoe meer afgestudeerden met voldoende inkomen bijdragen, hoe meer er sprake is van verzekering en herverdeling naar degenen met een lage opbrengst op hun onderwijsinvesteringen. De betalingen stoppen als de schuld is afgelost.

Bij het '**kennisdividend**' koopt de overheid als het ware aandelen in het menselijk kapitaal van studenten (door de studiekosten en het levensonderhoud voor te schieten) in ruil voor dividenden wanneer de investering rendeert. Studenten betalen gedurende hun werkende leven een vast percentage van hun inkomen terug aan de overheid. Het tarief van het kennisdividend is zodanig dat de som van alle bijdragen gelijk is aan de totale waarde van de rente en de aflossing van de gemaakte staatsschuld. Hoge inkomens betalen meer terug en compenseren zo de verliezen die optreden bij lage inkomens.

Het cruciale onderscheid tussen het kennisdividend en een sociaal leenstelsel is dat bij het kennisdividend de ex-studenten hun hele carrière lang terugbetalen aan de overheid. Met een sociaal leenstelsel stoppen de betalingen als de schulden zijn afgelost. Er is daarom relatief meer inkomensherverdeling onder studenten bij een kennisdividend.

Maar daarom kent het kennisdividend ook meer potentiële problemen. Het kennisdividend heeft zijn welvaartskosten in termen van geringere arbeidsinzet, arbeidsparticipatie of een geringere instroom in de meest renderende studierichtingen. Deze kosten moeten afgewogen worden tegen de baten van een grotere inkomensherverdeling. De voorkeur voor een sociaal leenstelsel of het kennisdividend kan niet worden gerechtvaardigd op basis van fiscaal-technische overwegingen maar wordt bepaald door de gewenste mate van inkomensherverdeling in het stelsel. Dit is een politieke keuze.

Beide stelsels bevatten een verzekering tegen het risico dat mensen niet kunnen terugbetalen. Aangezien de studieschuld enkel afgelost dient te worden als het inkomen van de hoger opgeleiden voldoende hoog is, zal er altijd wel een deel van de studenten zijn die de studieschuld niet (volledig) aflossen. Een ander deel zal de studieschuld (inclusief risicopremie) wel aflossen. De verzekering zit vervat in de risicopremie die bovenop de rente van de lening wordt aangerekend. Deze risicopremie zorgt er ook voor dat de overheid niet tekort komt. Natuurlijk kan de overheid als ontleners zelf beslissen om een deel van de risicopremie op zich te nemen. Voor de overheid ontstaat er zo een trade-off tussen de mate waarin ze zelf de risicopremie op zich neemt en de gerealiseerde budgetbesparingen. Ook dit is een politieke keuze.

Net zoals bij andere verzekeringen heeft een equity financiering mogelijks onbedoelde bijwerkingen onder de vorm van averechtse selectie en ongewenst gedrag (moreel risico).

Averechtse selectie treedt op wanneer de 'goede risico's' –de studenten die later een hoog inkomen verwachten– niet willen meedoen met de equity financiering. In dat geval vergroot het aandeel van de slechte risico's in de verzekeringsportefeuille. Dat leidt tot druk om de premies te verhogen, wat op zich weer andere individuen doet besluiten om af te zien van deze verzekering en het stelsel zo onhoudbaar maakt. De overheid kan dit opvangen als ze een deel van de risicopremie op zich neemt.

Moreel risico treedt op wanneer afgestudeerden ervoor kiezen om zich minder in te spannen en zo de risico's afwentelen op medestudenten (of de overheid). Om dit ongewenste gedrag tegen te gaan kan gedacht worden om het arbeidsaanbod te stimuleren via een kennisbenuttingsbonus waarbij de latere terugbetaling deels fiscaal kan worden gecompenseerd.

Het voordeel van equity financiering? Het is toegankelijk voor alle studenten en dekt in principe ook de leefkosten. Vergeleken met de huidige financiering van het hoger onderwijs, kan het mogelijk dezelfde doelen realiseren met minder publieke middelen.

Bij de introductie van een sociaal leenstelsel is het belangrijk om de ontwikkeling in de deelname aan hoger onderwijs nadrukkelijk te volgen. Recente studies geven namelijk aanwijzingen voor leenaversie bij studenten: aan schuld zijn 'psychologische kosten' verbonden. Daarom kan het belangrijk zijn in de studiefinanciering een aantal subsidie-elementen te laten bestaan, bijvoorbeeld voor kwetsbare groepen. Zo kan eraan gedacht worden het studietoelagesysteem om te vormen tot een selectiever (lees krachtiger) instrument: hogere bedragen voor minder begunstigen.

Tekst

Vlaamse overheid
Departement Onderwijs en Vorming
i.s.m. de promotoren van de promotor en onderzoekers
van het Hoger Instituut voor de Arbeid (HIVA)

Productcoördinatie

Vlaamse overheid
Agentschap voor Onderwijscommunicatie

Verantwoordelijke uitgever

Micheline Scheys
Strategische Beleidsondersteuning
Koning Albert II-laan 15, 1210 Brussel

Grafische vormgeving

Diensten van het Algemeen Regeringsbeleid
Communicatie
Franciska Le Roy

Druk

Beuckeleirs, Lint

Uitgave

April 2010

Wettelijk depot

D/2010/3241/155

Naast deze brochure geeft het Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming ook tal van andere publicaties uit.

Voor een overzicht kan u terecht op de website:

www.ond.vlaanderen.be/publicaties

